

1987

A NEMZETKÖZI
KERESKEDELEM
ELMÉLETÉHEZ

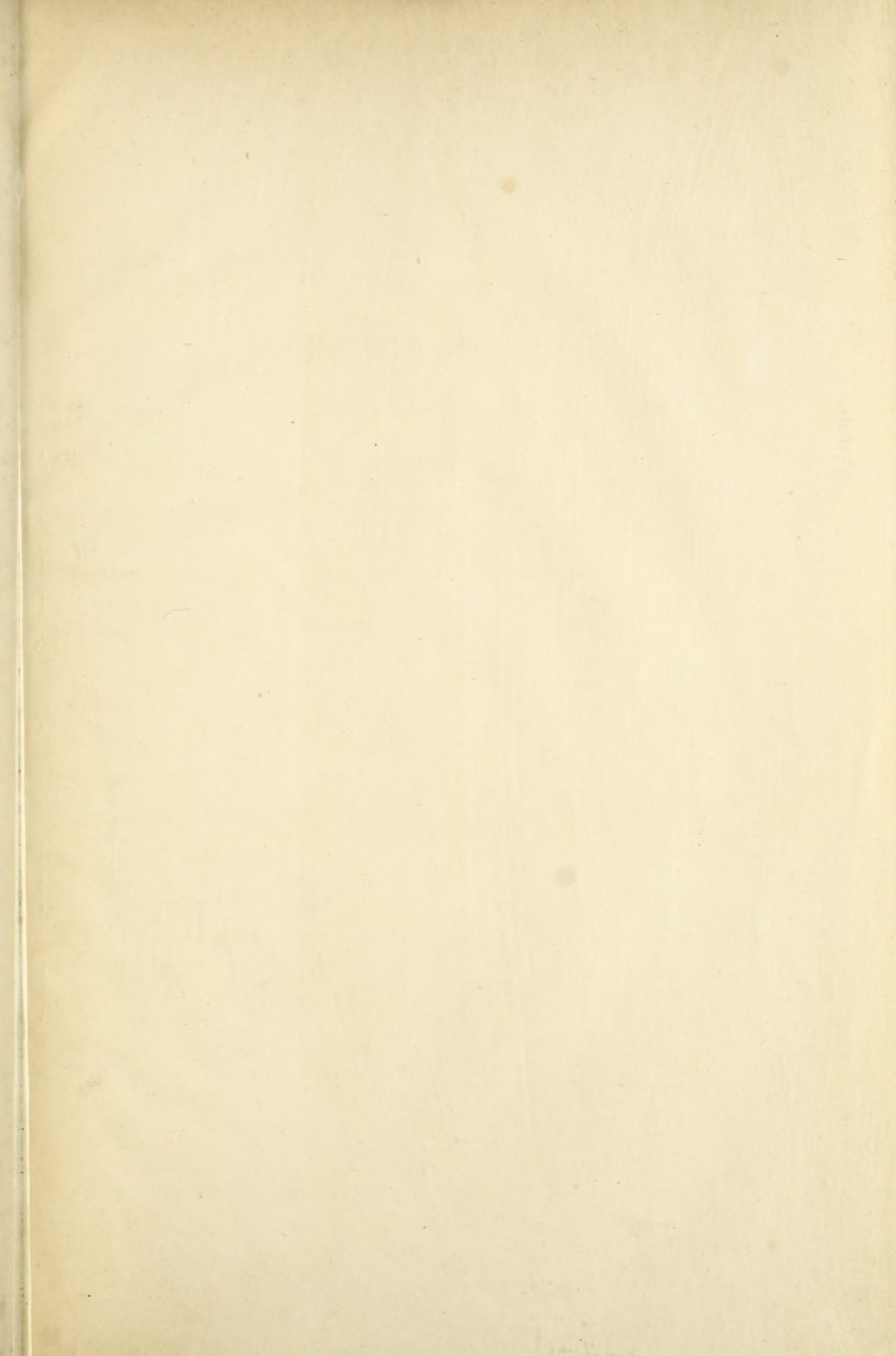
FÖLDES BÉLA
R. TAGTÓL

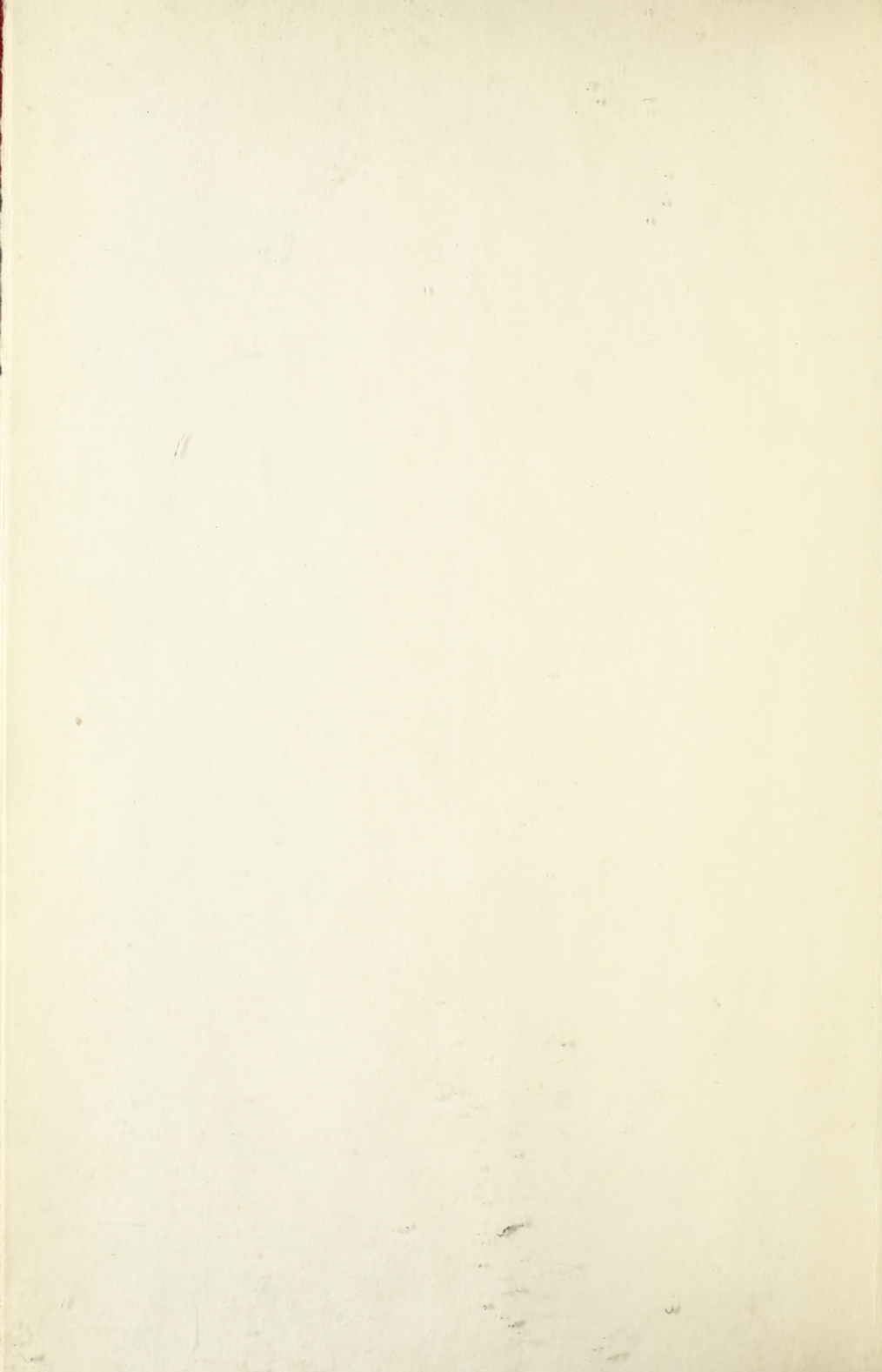
FELOLVASTA 1915 NOVEMBER HÓ 8-ÁN

lan

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1915

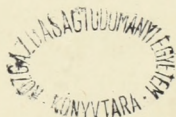

1964

1985

2009 -03- 09

C

171

2455. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

1. A nemzetközi kereskedelem fogalma és természete.

A nagy zavarok, melyeket a világháború a nemzetközi kereskedelmi viszonylatokban előidézett, és a mély átalakulások, melyeket e téren a béke okvetlenül magával fog hozni, időszerűnek mutatják, hogy a nemzetközi kereskedelem jelenségeit ismét behatóbb vizsgálat tárgyává tegyünk. Ily vizsgálódások nemcsak elméletileg nyújtanak nyereséget, hanem gyakorlatilag is, mivel tulajdonképpen a nemzetközi kereskedelem jelenségeinek, az azt befolyásoló természeti hatványok helyes megragadásában egyúttal a gyakorlati alakulások megítélésének kulcsa rejlik, valamint a kulcs arra, hogy az itt érvényesült törekvések jogosultságát eldöntsük. Csak egy a nemzetközi kereskedelem lényegét megragadó tudományos elmélet vezethet helyes kereskedelmi politikához, habár viszont nem egyedül ebben kell annak értékét keresni, mivel ilyen elmélet önmagában is jelentékeny tudományos értékkel bír.

Egyébként a nemzetközi kereskedelem alapjelenségeinek vizsgálata már azért is jelentőséggel bír, mivel a külkereskedelem nagyrészt a közvetlen árucserre jellegét mutatja és így a nemzetközi kereskedelem vizsgálata egyúttal vizsgálat az áruforgalom eredeti formái tekintetében.

Egyúttal a következő vizsgálódások arra is szolgáljanak, hogy a nemzetközi kereskedelem Ricardo által adott magyarázatának esetleg revisióra szükségességét megvilágítsák. Ez elméletet az irodalomban nem egyszer támadták és elavultnak tekintették főleg azon okból, mivel annak előfeltétele, a termelési tényezők nehéz átvitele egyik országból a másikba nem nagyobb, mint a belforgalomban. Ha ez nem is áll egészen, mert a forgalom óriási fejlődése daczára, ma tényleg még

nehézségek mutatkoznak például a tőkék átvitele tekintetében, mégis alkalmunk lesz arra utalni, hogy amaz elmélet modificatióra szorul, hogy az csak egész általános irányzatokat jelöl meg, melyek csak nagy vonásokban árulják el a gazdasági jelenségek alakulását.

Mielőtt tovább mennénk, még a következőket jegyezzük meg. A nemzetközi kereskedelem itt tárgyalandó elméletei, annak összefüggése a termelési költségekkel, az árképződés a nemzetközi forgalomban stb. azért is megérdemlik különös figyelmünket, mert alapjukat képezi a külkereskedelem terén mutatózó tökéletlen verseny. Így tehát az elméletek bizonyos mértékben kiegészítik a classici nemzetgazdaságtannak a teljesen szabad verseny feltevéséből kiinduló elméleteit. Sőt bizonyos, hogy az elméletnek ezen oldala különös fontossággal bír, mivel a gazdasági jelenségeknek hiányzó vagy tökéletlen verseny mellett való alakulása a verseny kizárásával napjainkban fokozódó irányzat mellett gyakorlatilag is különös figyelmet érdemel és az erre vonatkozó elmélet a régi elmélet egyoldalúságát enyhíti.

A közgazdasági irodalom tulajdonképen elég keveset foglalkozott a nemzetközi kereskedelem alapvető kérdéseivel, még az oly termékeny német tudományos irodalom is e kérdéseket alig vette észre. Igaz, ez általános sorsa a gyakorlati közgazdasági politika alapvető problémáinak, a mint azt a jeni évkönyvekben régebben közölt és több szakember által helyeselt fejtegetésekben kimutattam. A közgazdasági politika vagy a társadalmi gazdaságtan úgynevezett alkalmazott része túlnyomóan gyakorlati jelleget visel; túlnyomóan csak a gazdasági élet tényleges alakulását vizsgálta, sőt jóformán csak a termelés forrásainak, a mezőgazdaságnak, iparnak, kereskedelemnek, közlekedésnek alakulását, a mint az történelemben, statisztikában, törvényhozásban visszatükröződik. Csak az angol tudomány Ricardótól John Stuart Millig, illetőleg Cairnesig — kiket egyesek megelőztek mint Torrens, az idősebb Mill, mások követtek, mint Sidgwick, Jevons, Bastable, az amerikai Bowen stb. — tette a nemzetközi kereskedelem alapjelenségeit beható, mélyrebocsátkozó és rendkívül fontos vizsgálódások tárgyává. E vizsgálódások, igaz, nagy igényeket támasztanak az abstraháló képességhez.

Ezért mondja e vizsgálódásokról John Stuart Mill bevezetőleg: »Meg kell jegyezmem, hogy most a legcomplicáltabb kérdések légkörében vagyunk, melyek a politikai gazdaságtant foglalkoztatják; hogy ez oly tárgy, melyet elemi módon nem is lehet előadni és hogy a figyelem fokozottabb erőltetése szükséges mint eddig, hogy a deductiók sorát követhessük. A fonal különben, melyet most kezünkbe veszünk, magában véve egyszerű és kezelhető; a nehézség csak abban áll, azt a complex nemzetközi transactiók csavarodásain és szövevényein keresztül követni.«¹⁾

Kiindulván ama tényből, hogy az angol classicus nemzetgazdaságtan jogosultan erős támadásoknak van kitéve és alapos revisióra szorul, fontosnak tartja egy újabb angol író,²⁾ hogy azonban mégis a régi tanépület solidabb részei megtartásának, ezekhez számítja a nemzetközi kereskedelem elméletét.³⁾ Nem is lehet tagadni, hogy pl. a nemzetközi értékek, illetőleg az ár (international values) alakulásainak problémáját tárgyzó fejtegetések John Stuart Mill részéről a deductiv iskola egyik fényes alkotása.

Az első kérdés, a mely felmerül, természetesen az, vajjon a nemzetközi kereskedelem magyarázatára más elmélet szükséges-e, mint a belkereskedelem magyarázatára? Különbséget tesz-e az egyszerű csere szempontjából, vajjon egy forgalmi actus egy ország határán belül vagy két különböző államtest, illetőleg két különböző gazdasági terület között végbemegy-e? Különbséget tesz-e, vajjon egy budapesti kereskedő vagy gyáros Berlinnel bocsátkozik forgalmi ügyletbe vagy Fiumével? Az angol elmélet, nevezzük főbb képviselői után, a Ricardo-Mill-Cairnes-féle elmélet erre azt feleli, hogy igenis, a nemzetközi

¹⁾ Principles of political economy, people edition. (London, 1869.) 353 l.

²⁾ Bastable, Theory of international trade (Dublin, 1887.), preface.

³⁾ Ricardo kifejti elméletét fő munkájának »Foreign Trade« című fejezetében; Mill legelőször előadta elméletét »Some unsettled questions« című értékes munkájában és később rendszeres munkájának több fejezetében; Cairnes legkorábban fejti ki álláspontját »Some leading principles« című (magyar nyelven is a Földes Béla szerkesztésében megjelenő »Közgazdasági könyvtár«-ban) megjelent »International Trade« című értekezésében.

forgalom jelenségei más alapon magyarázandók, mint a belkereskedelméi. Erre pedig a legfőbb ok abban rejlik, hogy e felfogás szerint a termelő erők ugyanazon országban könnyen vándorolnak helyről-helyre és így feleslegessé teszik a cserét, míg a nemzetközi forgalomban különböző országok között a termelési erők átvitele nehézségekbe ütközik. Míg a belkereskedelem az akadálytalan verseny képét mutatja, addig a nemzetközi forgalomban a verseny tökéletlen. A nemzetközi forgalomban tehát oly viszonylatok is fognak keletkezni, melyek a belforgalomban helyt nem találnának.

Még mielőtt ezen elmélet további bonczolgatásába bocsátkozunk, a következőket meg kell már e helyen jegyezni. Kül- és belkereskedelem összehasonlításánál mégis csak fokozati, nem minőségi különbségről lehet szó. A belkereskedelemben is, mint látni fogjuk, mutatkoznak egyes területek között nehézségek a termelő erők átvitele tekintetében: a nyelv, az éghajlat, a termelékenység, a fejlődés és fejlődési képesség okozta különbségek stb. ugyanazon állam területén is mutatkozhatnak; de igen sok olyan mozzanat van, mely mindenesetre a nemzetközi forgalmat erősebben befolyásolja, mint a belkereskedelmet. Ide tartozik mindenek előtt a határozott érdekellentét különböző államok között, a különböző gazdasági és jogi szervezet, különböző pénz- és hitelrendszerek, nagyobb távolság, a távolság által okozta lassítása, illetőleg hosszabb tartama a lebonyolításnak stb.

Azért jogosult, sőt szükséges tehát a nemzetközi forgalom problémájának önálló tárgyalása. E célból első sorban szükséges pontos körülírása a jelenségnek, mely a vizsgálódás tárgyát képezi. És itt mindjárt nehézségekkel találkozunk. A nemzetközi kereskedelem elnevezése a termelő erők átvitelének nehézségei szempontjából sem elég jellemző, sőt nem szabatos; mert a mint már érintettük, ugyanazon állami területen belül is mutathatja a forgalom a tökéletlen verseny és a forgalmi akadályok tényét és megfordítva, különböző állami területeken esetleg az akadályok csekély mértékben mutatkozhatnak. Hiszen kiemeltük, hogy itt csak fokozati különbségek vannak. Azért más elnevezések után kutattak. A különbség lényege, a mely a »belföldi« és »nemzetközi« kereskedelemmel kifejeztetik és mely a termelő erők szabad áramlásán alapul, legerősebben a ter-

melő erők különböző árában talál kifejezést. A hol az áramlás szabad, ott a kereskedelem értelmében beszélünk belkereskedelemtől, még akkor is, ha az illető területek politikailag nem tartoznak az állam keretébe, ellenben külkereskedelemtől, idegen kereskedelemtől, nemzetközi kereskedelemtől, a hol ezen áramlások erős akadályokkal találkozhatnak, még akkor is, ha az illető területek politikailag egy államegészhez tartoznak. Így a forgalom Anglia és Írhon, Nyugat- és Kelet-Amerika között ez értelemben inkább a külkereskedelem jellegével bír. Itt nagy különbségek mutatkoznak a munka és tőke árában. Ilyen különbségek gyakran ugyanazon állam területén támadhatnak, eltérő gazdasági fejlődés, politikai intézmények, faji és természeti különbségek, távolságok stb. folytán. Miután a távolság technikai legyőzése a tökéletes modern forgalmi eszközök következtében a távolsági tényezőt előbbi jelentőségétől megfosztotta, — ezt Cairnes is hangsúlyozza, sőt Sidgwick még napjainkban is ezt a legfontosabbnak tartja — csak a többi tényezők maradnak érvényben. És tényleg látjuk, hogy a különböző culturnépek között fennálló gazdasági viszonylatok kiterjedése dacára mégis a termelő erők árának magasságában jelentékeny különbségek maradnak, bizonyítéka annak, hogy mindennek dacára a tőke és munka áramlása egyik területről a másikra nagy nehézségekkel találkozik, mit Cairnes abban a körülményben is kifejezve talál, hogy még a tőkének és munkának jelentékeny áramlása is — mint pl. az utóbbinak Amerikába, — az illető termelő erők ottani árát csekély mértékben vagy egyáltalában nem befolyásolja. A nomenclatura nehézségeit különben az a körülmény is bizonyítja, hogy az államhatalom egyesítő, központosító befolyása távoli érdekeket is egyesíteni tud, minek következtében a gyarmatokkal való kereskedelem a belkereskedelem jellegét nyerheti.

Mindamellett nézetünk szerint a nomenclatura kérdésének túlságos fontosságot nem szabad tulajdonítani. A vizsgálat tárgyát képező jelenség körül mégis a nemzetközi kereskedelmi forgalom, azaz a forgalom két különböző, a termelő erők áramlása tekintetében akadályokat mutató állam között a legfontosabb, a legtipikusabb és a tudományos vizsgálatra a legalkalmasabb.

Előrebocsátjuk még azt a megjegyzést is, hogy elsősorban a nemzetközi forgalomnak gazdasági tényezőivel fogunk foglalkozni, az egyéb tényezőket pedig figyelmen kívül hagyjuk. Nem vizsgáljuk pl. a jogviszonyokat, melyek a nemzetközi forgalmat befolyásolják. A kereskedelmi szerződések bizonyos rendszere lényegesen befolyásolja a külkereskedelmet. Jobbiztonság és jogbizonytalanság, hasonló vagy eltérő jogintézmények a kereskedelemre és forgalomra nézve, háborúk stb. a külkereskedelmet lényegesen módosítják. A jelenlegi világháború első hónapjában az osztrák-magyar vámterület külkereskedelme az előbbi évnek 14%-ára csökkent. A háborút viselő államok között természetesen minden kereskedelem megszűnt. A forgalmi viszonyok is nagy befolyást gyakorolnak. A háború kitörése óta a vasúti forgalom soká háborús czélokra volt igénybe véve és későbben is a vasút csak korlátolt mértékben állott a kereskedelmi forgalom rendelkezésére. A munkaerő egy nagy része elvonatott a gazdasági termeléstől, ép úgy a javak egy nagy része, különösen bizonyos nyersanyagok; a tőkék visszavonultak, a hitel pangott, vagyonok tönkrementek, nemzetközi fizetési eszközök hiányoztak, a tengeri forgalom veszélyessé vált. A külkereskedelmet ezek és más körülmények fenekestül felforgatták. Mindezen körülményektől a következő vizsgálódásoknál eltekintünk. Vizsgáljuk pedig a külkereskedelem alakulását és annak tényezőit azon egyszerű feltevés alapján, hogy azt csak gazdasági körülmények befolyásolják, hogy az bizonyos gazdasági feltételek alatt az egyesnek és a világ-gazdaságnak érdekében áll, ezen feltételek mellett végbemehet és caeteris paribus végbe is kell mennie.

Ricardo volt az, a ki a külkereskedelem sajátosságát a belkereskedelemmel szemben a termelő erőknek a nemzetközi forgalomban mutatkozó átvihetlenségével indokolta, azon tényre szemben, hogy a belforgalomban a termelő erők mindig oda törekednek, a hol azok a legjobb alkalmazást találják. Eltekintve ama már említett tényről, hogy a belforgalomban is e tekintetben nehézségek merülhetnek fel, hogy egyáltalában átvihetőség és át nem vihetőség nem egyszerűen a belkereskedelem és külkereskedelem ellentétének koordinált tények, még különösen a következők tekintetbe veendőek: 1. A termelő erők

átvitele nem fogja azok működésének mindig ugyanazt a termelékenységet biztosítani, melyet azok bizonyos helyen elérhetnek. Munka és tőke különböző okokból, így például nagyon kiváló vállalkozói tehetségek folytán, az egyik területen nagyobb termelékenységet mutathatnak, mint egy másikon. 2. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a különböző termelési ágak és tevékenységek nemcsak a termelékenység szempontjából választatnak. Lesznek vállalatok, melyeknél kimutatható lenne, hogy azok átvitele a termelékenység fokozásával járna és mindamellett látjuk, hogy ezek a vállalatok és az azokban működő termelő erők a vándorlás ingerének ellentállanak. 3. Végül azt a körülményt sem szabad elfelejteni, hogy idegen vállalatok letelepedése különböző törvényes akadályokba ütközhetik, ezek megnehezítik vagy egyáltalán megakadályozzák a letelepedést, lehetséges, hogy a belföldi vállalatok különböző előnyökben részesülnek stb. Tehát nemcsak a termelő erők át nem vihetősége folytán előálló különbséget belföld és külföld között az, mely a külkereskedelmet szükségessé teszi. Itt is mint sok más gazdasági problémánál szemben állunk, mint már említettük, azzal a ténnyel, hogy Ricardo és iskolája általános abstractiók és a bonyolult eseteknek egyszerű típusokra való reducálása által a tényleges élettől és annak formagazdagságától túlságosan eltávolodtak.

Azonkívül még az a körülmény jön tekintetbe, hogy Ricardo módszere a jelenségeket egyáltalában csak gazdasági motivumokra visszavezetni, — mint azt különösen Malthushoz intézett érdekes levelei bizonyítják — a jelenségek teljes magyarázatát gátolja. Igaz, hogy a nemzetgazdaságtan a jelenségeknek csak gazdasági oldalát vizsgálja, azonban mégsem haladhat el hallgatólag oly tények előtt, melyek magukban véve ugyan nem a gazdasági jelenségek köréhez tartoznak, de azokra mégis befolyást gyakorolnak, tehát ilyen értelemben mégis gazdasági tényezőknek tekintendők. Legyen szabad ennek bizonyítására egy dologra utalni, mely a kanadai import alakulásával és annak Nagy-Britannia és az Egyesült-Államok közötti megoszlásával a praferentialis tarifa meghonosulása óta foglalkozik.¹⁾ Ez a

1) Stanword, The Trade of Canada. (Edinburgh Review, April 1913.)

dolgozat bizonyítja, hogy a praeferentialis tarifa daczára a behozatal az amerikai Egyesült-Államokból sokkal nagyobb mértékben emelkedett, mint Nagy-Britanniából. A dolgozat ennek magyarázatát abban a körülményben találja, hogy Canada lakosságának polgári, társadalmi berendezései, erkölcei, szokásai inkább az Egyesült-Államokéihoz hasonlítanak; hogy a canadai férfi és a canadai nő ugyanazon árúkat akarja fogyasztani mint az Egyesült-Államok férfiai és asszonyai, hogy tehát ez a körülmény — egészen eltekintve a nagyobb közelségtől, a megrendelés gyorsabb effectuálásától — a külkereskedelem irányát teljesen magyarázza, a termelési költségektől egészen függetlenül. És hasonló eseteket nagy számban találhatni. Hiszen ismeretes, hogy bizonyos országokban, különösen kevésbé művelt népeknél, nagy csökönységgel ragaszkodnak bizonyos csomagoláshoz, bizonyos színhez, bizonyos formához és ezen előszeretettel teljesen csúffá teszi a termelési költségek elméletét. Továbbá bizonyára nem lehet tagadni, hogy kereskedelmi utazók ügyessége, kedvessége, rábeszélési tehetsége, jó modora összeköttetéseket létesít, melyek a termelési költségek alakulásában magyarázatot nem találnak. A pénzrendszer, a törvényhozás egyenlősége — hisz ezen alapszik a gyarmatkereskedelem egyik előnye — végül politikai viszonyok képesek külkereskedelmi viszonylatokat megteremteni. E szempontokat a modern világkereskedelem kaleidoskopikus alakulásának magyarázatánál tekintetbe kell venni; a termelési költségek comparativ alakulása természetesen a dolognak csak essentialis részét, lényegét magyarázza.

Minthogy a nemzetközi kereskedelem sajátossága arra vezetetik vissza, hogy a termelő erők idegen országokba nehezebben vihetők át, úgy, mielőbb továbbmennénk, a termelő erők természetét is közelebből kell vizsgálni. A mi a természeti termelő erő legfőbbikét illeti, a földet, mint a termelés állóhelyét, valamint az ahhoz tartozó termelési mozzanatokat, annak physikai és vegyi tulajdonságait, az illető terület meteorologiai természetét, hófokát, földrajzi fekvését, vízi erőit, nedvességi tulajdonságait, földalatti kincseit, éghajlatát stb., ezek egyáltalában át nem ruházhatók; a külkereskedelem ezzel összefüggő okainak eltávolítására és így annak helyettesítésére a belkeres-

kedelem, illetőleg belső termelés által gondolni sem lehet. Ez a tény természetesen bizonyos körülmények között hatását akkor is gyakorolja, ha ugyanazon ország határai között érvényesül. A tropusok vagy az észak termékeit a mérsékelt égöv lakója csak kereskedelem által szerezheti meg magának, ép úgy a föld bizonyos pontján felhalmozott ásványokat, fémeket, drágaköveket; a természeti szépségek élvezetét még külkerkedelem által sem szerezhetjük meg, hanem itt meg az illető vidékeket kell felkeresni, a mi aztán gazdaságilag nem az árumérlegben, hanem a fizetési mérlegben jut kifejezésre. A mi a tőkét mint termelési erőt illeti, úgy tudvalevőleg annak átvitele, nemzetközi vándorlása a világerkedelem jelenlegi stadiumában nagy szerepet játszik. De itt is a következőket kell szem előtt tartani. Természetesen a tőkekészlet csak azon része vitetik rendszerint külföldre, mely a belföldön jövedelmező elhelyezést nem talál, oly esetektől eltekintve, midőn a tőke más, így politikai, társadalmi okokból, vagy helytelen gazdasági intézkedések által külföldre kergettetik. A tőkegazdag országok is azonban, a mennyiben kénytelenek tőkét külföldre küldeni, arra törekednek, hogy ez ne teljesen idegen területekre kerüljön, ezért olyan fontosak a gyarmatok, melyekben az anyaország és annak tőketulajdonosai domináló szerepet játszhatnak és így elkerülik azokat a veszélyeket, melyek a tőkét idegen országban érhetik. Aztán látjuk, hogy a tőkék különböző nemeinek nem egyforma az átvihetőségök. Napjainkban a tőke bizonyára legkönnyebben vándorol értékpapírok alakjában, legnehezebben akkor, ha a tőke átvitele egyúttal a tőketulajdonos kivándorlását követelvé, a tőkés maga külföldön földművelést, ipart, vagy kereskedelmet űz stb. A pénz vagy nemesérczek alakjában való vándorlás elé tudvalevőleg gyakran akadályok gördíttetnek, míg ellenkezőleg az árúk alakjában való átvitel buzdítást nyer. A tőkék átvitelénél természetesen nagy szerepet játszik a bizalom, a mi külön bizonyításra nem szorul. A tőkék átvihetőségében tehát szintén nehézségek merülhetnek fel, a melyek a különböző tőkék szerint különbözők. A mi végül a munkát mint termelési erőt illeti, a következők jegyzendők meg. A munkaerő önmagában tudvalevőleg egyáltalában az embertől el nem választható és annak átvitele az ember átvitelét is szükségessé teszi. Azonban a

munkás áthelyezése sok nehézségbe ütközik, melyet figyelmen kívül hagytak azok, kik azt mondták, hogy a munka csak olyan áru, mint más áru és mint az áru átvihető. Sokkal helyesebb volt e tekintetben Smith álláspontja, a ki találóan mondta, hogy a munka egyike a legnehezebben átvihető árúknak. És ez így is van. Éghajlati, egészségügyi, gazdasági, politikai, családi, nyelvi, felekezeti viszonyok gátolhatják, hogy a munkás a legkedvezőbb piacokat keresse fel; különböző erkölcsök, szokások, életmód, az áthelyezés költségei, a munkaalkalom megtalálásáig felmerülő költségek, mind megannyi akadályként hathat. Gyakran a munkás szerződéses által le van kötve. Ezért persze elég nagy korunkban a munkások vándorlása, sőt vannak vidékek, a hol a munkás vándorlása a szabály, az otthonmaradás a kivétel.

Mindamellett szűknek kell mondani azt a felfogást, mely szerint a külkereskedelem oka csak a tőke és munka átvihetőségének nehézségében rejlik; ez az eset csak a világgazdaság egyszerű típusaira vonatkozólag áll, de nem képes a mai világkereskedelem bonyolult voltát megmagyarázni. Már az említett példák mutatják, hogy ezen elmélet felállításánál csak azt az esetet tartották szem előtt, midőn egy ország árúkat termel, vagy árúkat vásárol saját szükségletére. De napjainkban például Angliának óriási közvetítő kereskedelme van, itt tehát Angliára nézve nem jöhet szóba, vajjon munka és tőke átvitele által az áru olcsóbban termelhető. Nem az ő termelési feltételei jönnek tekintetbe, hanem a közvetített országokéi. Aztán lehetséges, hogy az átvitel nehézsége daczára mégis átvitel történik mint következménye a túltőkésítésnek. Daczára a tőke nehéz átvitelének, Anglia óriási mennyiségű tőkét visz külföldre, mivel azok számára a belföldön egyáltalában alkalmazást nem talál; más országokban pedig ugyanaz történik a munkaerővel. És ezen a külföldön értékesített tőkék hozadéka ismét nem fogyasztási cikkek beszerzésére fordítatik, hanem legalább részben ismét tőkésítettik. Anglia évenként sokkal több tőkét értékesít külföldön, mint belföldön; így pl. 1912-ben a belföldön 45·3 millió fontot, a külföldön és a gyarmatokban 165·4 millió fontot.

Alapvető különbség a nemzeti és nemzetközi kereskedelem között továbbá Cairnes szerint az, hogy a külkereskedelem

ama munkamegosztáson alapszik, mely helyi és esetleg egyéni tulajdonságok különbségében rejlik. Ez egyszerű munkamegosztás csak azon körülményben gyökerezik, hogy mindenki hivatást választ és magát abban kiképezi, a nélkül hogy itt a képességek különbsége szerepet játszanék. Az egyik az egyik foglalkozást választja, a másik a másikat, az eredmény egészen ugyanaz volna, ha ellenkező választást tennének. A munkamegosztás előnye itt csak abban a körülményben rejlik, hogy mindenki tartós gyakorlat által hivatásában jeleskedni fog. A munkamegosztás ezen alakja az országok közötti forgalomban bár nem hiányzik,¹⁾ csekélyebb jelentőséggel bír. A külkereskedelem oly országok között közvetít, a melyeknek különböző termékei különböző természeti tulajdonságokon alapulnak, melyek az egyes országok sajátjai és át nem vihetők. Az átvitel helyett a termelvények cseréje lép. Ez is egyik alapja a külkereskedelem és belkereskedelem között mutatkozó különbségnek. Ha ugyanazon ország határai között kitűnnék, hogy bizonyos terület, melylyel addig csereforgalom folyt, az összes árúk termelésére alkalmasabb, akkor a csere mihamarább megszűnnék és a termelő erők átvitlenének oda, a hol a termelésre az összes előfeltételek a legkedvezőbbek. Ez különböző és egymástól távolabb fekvő országok között a termelő erők átvitelének nehézségei miatt nem lehetséges és azért itt a termelés helyébe lép a külkereskedelem.

Ezen felfogástól eltérőleg Sidgwick a külkereskedelem okát és magyarázatát nem annyira a termelő erők immobilitásában, hanem az országokat elválasztó távolságban látja. A távolság az oka és magyarázata annak, miért kell bizonyos országoknak termelvényeik kicserélése végett összeköttetésbe lépni. Már Mill is hangsúlyozza e körülményt, itt azonban ez főökként szerepel, mely a külkereskedelmet szüli, a mi sajátyszerűen függ össze Sidgwick azon felfogásával, hogy a külkereskedelem ezen saját-sága nem kizárólagos tulajdonsága a külkereskedelemnek.

¹⁾ Hogy ily természetű munkamegosztás is előfordul országok között, lásd Torrens, An essay on the production of wealth. (London, 1821.) 249 l. Torrens az egyik alakját a munkamegosztásnak »mechanical«-nak nevezi, a másikat »technical«-nak; az egyik »belföldi«, a másik »külföldi« munkamegosztás.

A távolság is egyik oka a termelő erők átvihetőségénél szereplő nehézségeknek, mégis a jelenségnek csak egy részét magyarázza.

Ha azokat az eseteket vizsgáljuk, melyekben országok egymással kereskedelmi összeköttetésbe lépnek, mindenekelőtt különbséget kell tenni az idegen termékekkel és a saját termékekkel űzött kereskedelem között. A forgalom idegen termékekkel, mintegy a tiszta kereskedelmi forgalom, elkülönítve belső termeléstől, többnyire a közvetítő állam kereskedelmi vagy forgalmi előnyeire, tökébőségére vezetendő vissza. A közvetítő állam belső termelése ezzel a forgalommal jóformán semmi összefüggésben nem áll, a közvetített országok forgalma pedig ugyanazon okokra vezetendő vissza, mint két országnak kereskedelme saját termékeikkel. A nagy kereskedelmi államok közvetítő kereskedést űztek nagy mértékben; így Velence, Genua, későbbben Antwerpen, aztán Amsterdam, illetőleg Németalföld, végül Anglia. Ezen kereskedelmi forgalom tárgyai első sorban különböző zónák főtermékei, különösen a tropikus területek termelvényeinek beszerzése a mérsékelt éghajlat országai számára. Fontos előfeltétele ezen forgalomnak a cikkek nagy forgalomképessége, mely részint abszolút, azaz az illető árúk természeti és gazdasági tulajdonságain alapul, részint relativ, azaz függ a közlekedési eszközök fejlettségi fokától. A távoli forgalomra különösen oly árúk alkalmasak, melyek csekély térfogat mellett nagy értékkel bírnak.

Megjegyzendő, hogy közvetítő kereskedelem az említett okokon kívül alkalmi okokból is származhatik, így háborúkból, melyek által egyes államok bizonyos forgalomból ki-, mások abba bekapcsolatnak.

Nem időzünk tovább a külkereskedelem ezen eseténél, mert ez is, a mennyiben a közvetítő országtól eltekintünk, két állam forgalma saját terményeivel, tehát végeredményben azok a tételek nem veszítik érvényességüket, melyek két vagy több állam közvetlen kereskedésére nézve érvényesek.

Ha már most átmegyünk két államnak saját terményekben folytatott kereskedelmének vizsgálatára, úgy azt látjuk, hogy az a következő esetekre vezetendő vissza. Két államnak kereskedelmére nézve saját termelvényeikben a következő előfeltételeket állapíthatjuk meg:

a) Az egyik ország vásárolja a másik ország termelvényeit, mivel természeti körülmények folytán nem képes azokat előállítani. Ez persze teljes mértékben csak nyersterményekre, őstermvényekre vonatkozólag áll, melyeknek termelése bizonyos természeti előfeltételektől függ, melyek csak az egyik országban találhatók. Ilyen természetű első sorban a mérsékelt éghajlat forgalma a tropikus vidék árúival. Ezeket a mérsékelt éghajlat alatt előállítani egyáltalában nem lehet. Azért mutatja a történelem, hogy a világkereskedelem tengelyét évezredek óta azok a termelvények képezik, melyek a tropikus világrészekben termeltetnek, illetőleg találtnak. Ilyenek természetesen az északi vidékek bizonyos termelvényei is. Itt a nemzetközi kereskedelem abszolút szükségességének esetével állunk szemben. Sőt úgy tűnik fel, hogy ez a nemzetközi kereskedelem főterülete és Cairnes is abból a feltevésből indul ki, hogy két ország kereskedelme annál szilárdabb alapon nyugszik, mennél nagyobbak a különbségek a termelési viszonyokban. Ez azonban csak annyiban igaz, a mennyiben csak annyit jelent, hogy itt a kereskedelmi forgalom elkerülhetlen. Mert a mi viszont a külkereskedelem terjedelmét illeti, úgy napjainkban a nagy kereskedelmi államok forgalma nagyrészt forgalom oly árúban, — egy pillantás a külkereskedelmi statisztika táblázataira ezt mutatja —, melyek mindkét cserélő országban előállíthatók, a hol az előállítás elmaradása az egyik országban nem természeti, hanem gazdasági okokra vezetendő vissza. És ezzel eljutottunk a nemzetközi kereskedelem második esetéhez. A külkereskedelem itt fejtegetett része képezi a külkereskedelem *abszolút szükségességének* területét.

b) Országok cserélhetnek továbbá termelvényeket a nemzetközi kereskedelem útján, melyek ugyan mindkét országban előállíthatók volnának, mégis a termelés helyébe lép a csere, a kereskedelem, mivel az egyik ország termelési előnyökkel rendelkezik, melyek a másikban hiányoznak, és a melyek folytán a termelvények az egyik országban olcsóbban állíthatnak elő, mint a másikban. A termelési előnyök ezen különbözősége nemzetközi munkamegosztást idéz elő, melylyel szemben a nemzetközi kereskedelem a munkaegyesítés szerepét játssza. Az óriási kereskedelem, melyet az európai államok egymással folytatnak, nagyobbrészt ezen ala-

pon nyugszik. A kereskedelem itt fejtegetett része képezi a külkerkedelem *relativ szükségességének* területét.

c) Mulólag pillanatnyi hiány is okozhat kereskedelmi összeköttetést, a mennyiben országok termelési zavarok következtében, pl. rossz termés, árúkat külföldön vásárolnak, melyeket rendes körülmények között maguk külföldre szállítanak.

d) Végül a külkerkedelem néha azt a sajtószertű jelenséget mutatja, hogy a termelvények nem mindig abban az országban termeltetnek, melyekben legolcsóbban állíttatnak elő, és oda vitetnek, a hol drágábban termeltetnének, hanem a nemzetközi kereskedelem arra is nyújt példát, hogy valamely ország oly termelvényt külföldön vásárol, melyet otthon olcsóbban termelhetne és viszont valamely ország oly termelvény eladójaként szerepel, mely nem tartozik legelőnyösebben termelt árú közé. Ez az az eset, melyet Ricardo élesen megvilágított és melynek magyarázatát a comparatív termelési költségek elmélete nyújtja, mely azt bizonyítja, hogy a nemzetközi forgalomban nem az abszolút, hanem a comparatív termelési költségek döntenek el, mely árúk képezik a nemzetközi forgalom tárgyát. Átme gyünk most ezen elmélet ismertetésére. A külkerkedelem itt fejtegetett része képezi a külkerkedelem *comparatív szükségességének* területét.

2. A comparatív termelési költségek elmélete.

A comparatív termelési költségek elméletének tárgyalásába bocsátkozván, mindenekelőtt megjegyezzük, hogy itt termelési költségek alatt szigorúan a javak termelése érdekében hozott tényleges, munkából és javakból álló áldozatok értetnek, nem pedig a vállalkozó álláspontjából nézve azok a pénzübeli kiadások, melyek felmerülnek a munka, a tőke, a természeti tényező megszerzésére és a melyek a munkabért, a tőkekamatot, a földjáradékot képezik. Ezt az előleges kérdést nézetünk szerint teljesen tisztázta a Mill és Cairnes közötti vita, melyet bizonyára ez utóbbi értelmében kell eldönteni. Különben már Ricardo is ezen állásponton volt Smithtel szemben. Ricardo azt mondja, hogy termelési költségek alatt a termelés érdekében hozott és munkából és tőkéből álló áldozatok értendők. Épen ellentétben Smithtel hangsúlyozza, hogy a termelési költségek alatt nem a

termelők jutalmazása értendő, hanem a termeléssel összekötött áldozat és fáradság. Mill ezt a Ricardo-féle elméletet el is fogadta, azonban zavart okozott azáltal, hogy munkájának egy nevezetes helyén ezen felfogástól eltér annyiban, a mennyiben munkát és tőkét munkabérrel és tőkekamattal helyettesíthetőnek találja.¹⁾ Ebből indul ki Cairnes Mill ellen e tekintetben intézett támadásánál, mivel Mill itt két, alapjukban különböző fogalmat, költséget és jutalmazást, áldozatot és ellenszolgáltatást összetéveszt.²⁾ »A gazdasági gondolkodás egész köréhez tartozó eszmék között — mondja Cairnes — nem található ellentétesebbet, mint a költségeket és a költségek jutalmazásait, az ember által a termelés érdekében tett áldozatokat és ezeknek a természet által adott jutalmazását. Minden gazdasági haladás a kettő közötti arány változtatásában áll; abban, hogy a jutalom a költséghez viszonyítva emelkedjék vagy a költség a jutalmazáshoz képest csökkenjen; költségek és jutalmazás gazdasági ellentétek, olyannyira, hogy csekély költség és magas jutalmazás azonos kifejezések.« A Cairnes és Mill felfogása közötti különbséget megértjük, ha szem előtt tartjuk, hogy ha például egy országban a munkabér magas, az nem jelenti egyúttal a termelési költségek magasságát, ha abban a mértékben a munka értéke, a munka termelékenysége magasabb; azonkívül a nagyobb jutalmazás következménye lehet az egész gazdaság magasabb termelékenységének, melynek következtében a munkásra nagyobb mennyiségű jószág esik. Hisz ennek igazsága már abból a tényből következik, hogy nem azok az országok visznek ki iparczikkeket, a hol a munkabér alacsony, hanem azok, a hol magas, a mi megmagyarázhatatlan ellenmondás volna, ha magas munkabér mindig nagy költséget, drága termelést jelentene. Így pl. a barnaszénbányászatban igaz, hogy Ausztriában a munkabér valamivel magasabb, mint Magyarországon, de a munkateljesítmény még sokkal magasabb, tehát Ausztriában a magasabb munkabér dacára a termelési költség alacsonyabb. Ezért tehát a következőkben termelési költségek alatt mindig a termelésnél felhasznált áldoza-

1) Principles of political economy, people edition. 277 l.

2) Some leading principles. 47 l.

tokat, melyek munkából, fáradságból, javakból, tőkéből állanak, értjük.¹⁾

Legjobb lesz, ha a comparativ költségek elméletét azoknak a külkereskedelemre gyakorolt befolyását illetőleg, a tan megalkotójának előadásában ismertetjük. Ricardó ebbeli fejtegetései a következők: ²⁾ »Teljesen szabad kereskedelem rendszere mellett minden ország munkáját és tőkét azokra a foglalkozásokra fordítja, melyek mindegyikre a legelőnyösebbek. Az egyéni előny ilyen követése csodálatos módon az egész jólétével összefügg. Az ipar előmozdítása, a lángész jutalmazása, a természet által nyújtott sajtószertű őrök felhasználása által a munka a leghatályosabban és leggazdaságosabban osztatik el; míg a termelés általános mennyiségének fokozása által általános jólét terjesztetik és az érdekek és forgalom közös köteléke által a művelt világ államainak társadalma összekötetik. Ebből az elvből következik, hogy Franciaország és Portugália bort termelnek, Amerika és Lengyelország gabonát, és hogy vasárúk és más javak Angliában termelnek.«

»Egy és ugyanazon országban — folytatja Ricardo — a nyereségek, általánosan szólva, mindig egyenlő színvonalon állanak, vagy csak annyiban különböznek, a mennyiben a tőke alkalmazása többé-kevésbé biztos és kellemes. Nem úgy különböző országokban. Ha a Yorkshirében alkalmazott tőkék nyereségei meghaladnák a Londonban alkalmazottakéit, akkor a tőke hamar Londonból Yorkshirébe vándorolna és a nyereségek kiegyenlítése következne be; de ha a föld csökkenő termelési járadéka, a tőkének és a népességnek szaporodása miatt, Angliában a munkabérek emelkednek és a nyereségek csökkennek, még ebből nem következik, hogy a tőke és népesség szükségszerűen Angliából Hollandiába, vagy Spanyolországba, vagy Oroszországba, vándorolna, a hol a nyereségek magasabbak.«

»Ha Portugáliának nem volnának kereskedelmi összeköttetései más államokkal, akkor kénytelen volna, a helyett hogy tőkéjének és szorgalmának nagy részét bor termelésére fordítja, a

¹⁾ Ezt a felfogást más írók is képviselik; így Schönhof (the economy of high wages, New-York, 1893, 31 l.) azt mondja: »Alacsony termelési költség és magas munkabér karöltve járnak.«

²⁾ Works. 75 l. s. k.

mivel más országokból szükségletét ruházati cikkekben és vasárúrokban beszerzi, tőkájének egy részét ezen árúk termelésére fordítani, melyeket így valószínűleg csekélyebb minőségben és mennyiségben szerezne. »

»Ama bor mennyisége, melyet cserében Anglia ruházati cikkeiért kénytelen adni, nem függ ama munka relatív mennyiségétől, mely minden árú termelésére fordítatik, mint az az eset volna, ha mindkét árú Angliában vagy Portugáliában állítatnék elő. »

»Anglia abban a helyzetben lehet, hogy ott a szövetek termelésére 100 munkásnak egyévi munkája szükségeltetnék, ha pedig bort akarna termelni, 120 munkásnak ugyanannyi ideig tartó munkája volna szükséges. Anglia érdeke volna tehát bort behozni és azt a szövetek kivitelével fizetni. »

»A bor termeléséhez Portugáliában csak 80 munkásnak egyévi munka volna szükséges ; a szövetek termelése ugyanazon országban 90 munkásnak munkáját követelné ugyanannyi idő alatt. Előnyös lehet tehát bort kivinni szövetekért. Ez a csere is találhat helyet, daczára annak, hogy a Portugália által behozott árú kevesebb munkával állítható elő, mint Angliában. Bár a szövetet 90 munkás munkájával állíthatja elő, azt olyan országból fogja behozni, a hol annak termelése 100 munkást vesz igénybe, mivel az országra nézve előnyösebb lesz, tőkáját a bor termelésére fordítani, melyért Angliából több szövetet kap, mint a mennyit képes volna termelni, ha a tőkének egy része a bor termeléséből szövetek termelésére fordítatnék. »

»Anglia így odaadja 100 munkásnak munkatermelvényét 80 munkásnak munkatermelvényeért. Ilyen csere nem lehetséges ugyanazon állam egyénei között. 100 angolnak munkáját nem lehet 80 angol munkás munkájával kicserélni, de 100 angol munkatermékét ki lehet cserélni 80 portugállal, 60 orosz, vagy 120 keletindiai munkája ellenében. Az ez irányban mutatkozó különbség egy vagy több ország között könnyen érthető, ha a tőkének előnyösebb felhasználásra való átvitelének nehézségeit egyik országból a másikba tekintetbe vesszük és azt az aktivitást, melylyel állandóan ugyanazon országnak egyik tartományából a másikba vándorol. »

Ezen elmélet fontosságát hamar felismerték. »Egyik leg-

fontosabb felfedezés a politikai gazdaságtanban Smith Ádám ideje óta a külkereskedelemnek Ricardo által kifejtett elmélete. »Ezen idő előtt — mondja Mill — a külkereskedelem elmélete egy érthetetlen chaos volt.« Ricardo felfedezése röviden a következő: kimutatta, hogy az, a mi két nemzet között árucserét előidéző, nem, mint azt előbb gondolták, a kicserélt áruk abszolút termelési költségeiben mutatkozó különbség, hanem a különbség a comparativ költségekben.«¹⁾

A mi Ricardo elsőbbségét illeti, megjegyzendő, hogy Torrens ezzel szemben azt állítja, hogy a komparativ költségek elméletét ő fejtette ki először és Ricardo azt tőle átvette. (Lásd Bonar: *Letters of David Ricardo to Thomas Robert Malthus*, Oxford, 1887. 112. l.)²⁾ Bonar annál is inkább kétségbe vonja ezt az igényt, minthogy egyik következő levélben Ricardo közli, hogy neki sikerült mindenben, mi az ő specialis felfogása, Torrenst meggyőzni. Azonban lehetséges, hogy az itt említett meggyőzés nem a külkereskedelem elméletére vonatkozik, mert Ricardo csak »profits, rents etc.« említ. Megegyezések oly tökéletes, hogy Ricardo e levelében azt mondja: nincs a nemzetgazdaságtan olyan elve, melyre nézve ő Malthus- és Torrensal nem állana összhangban. Mill Torrens igényére vonatkozólag a következőt mondja (*Principles of political economy*, people edition, London, 1869. 348. l.): »Előbb azt gondoltam, hogy Ricardo a külkereskedelem által egy országnak nyújtott előnyök természetéről és mértékéről a nemzetgazdák által általánosan elfogadott elméletnek egyedüli teremtője. De Torrens ezredes egyik régi »The economist refuted« című dolgozatának új kiadása legalább is bebizonyította Ricardóval közös igényét ez elmélet megalapítására és kizárólagos igényét annak első közzétételére. Ezzel szemben némileg meglepőnek tartjuk, hogy Torrens »Production of wealth« (London, 1821) című főmunkájában, bár hosszú fejezetet szentel a külkereskedelem kérdésének, ezen elméletéről és elsőbbségi igényéről említést nem tesz. Azonban megtaláljuk Torrensnak idevonatkozó fejte-

¹⁾ Cairnes: *The character and logical method of political economy*. 2. kiad. (London, 1875.) 104 l.

²⁾ Magyar fordítás lásd: *Közgazdasági könyvtár* (szerk. Földes Béla): Ricardo levelei Malthushoz, ford. Jónás János és gróf Esterházy Mihály.

getését »An essay on the external corntrade« című munkájában, melynek első kiadása 1815-ből való, tehát Ricardo nagy munkájának megjelenése előtt. Idevonatkozó eszmemenete a következő: ¹⁾ »Ha Anglia oly fokot ért el az iparban, hogy tőkénének bizonyos részével bizonyos mennyiségű szövetet gyárt-hat, melyért a lengyel földművelő több gabonát adna, mint a milyent hasonló mennyiségű tőkével saját földjén termelhet, akkor területének bizonyos része, ha egyenlő is, vagy még ha jobb is mint a lengyel, el fog hanyagoltatni és a szükséges gabona egy része ezen országból fog behozatni. Mert bár a tőke a honi földművelésbe fektetve, nyereségtöbbletet hozna szemben a külföldön a földművelésre fordított tőkével, de, a jelzett feltevés alatt, a tőke az iparra fordítatván, még nagyobb nyereséget hoz.«
 Leser ezzel kapcsolatosan azt mondja: »Torrens a különböző talajminőség jelentőségének ismeretével kapcsolatosan egy másik nagyszerű felfedezést tett, mely azonban szintén nem kapcsol-tatik az ő nevéhez, hanem Ricardoéhoz.«

A külkereskedelemnek a comparativ termelési költségektől való függésének Ricardo által felállított elméletének értelme a következő:

Tőkének és munkának átvitele egyik országból a másikba sokkal nagyobb nehézségekkel jár, mint annak átvitele valamely ország egyik részéből a másikba. Ebből következik, hogy két ország között kereskedelmi forgalom keletkezhetik, mely el-maradna, ha a két terület egy országhoz tartoznék, mert ez esetben nem az árúk vándorolnának, hanem a termelő erők. Ha pl. Erdély vasérczetek termel és az Alföld búzát, úgy ez azt bizonyítja, hogy mindkét terület az ott termelt árúban a másikkal szemben előnyben van, mert különben a kereskedelem a kettő között hamar megszűnnék. Azonban ha két különböző országról van szó, úgy lehetséges, hogy az egyik mindkét jószág tekintetében előnyben van a másik fölött és mégis az egyiket külföldön fogja venni. Oka ennek az, hogy bár a termelés állapota tökéletesebb volna, ha a termelő erők a kevésbé termelékeny területről a ter-

¹⁾ Leser: Untersuchungen zur Geschichte der Nationalökonomie (Jena, 1881, 82 l.) után idézünk, minthogy az idézett munkát most nem szerezhettük meg.

melékenyebbre vitetnének át, minthogy azonban ez különböző nehézségekre ütközik, úgy az az elrendezkedés fog bekövetkezni, mely a két állam érdekének legjobban felel meg. Ez pedig nem a kereskedelem teljes szünetelése, hanem annak folytatása, de ennek feltétele ismét az, hogy a kedvezőbb helyzetben levő ország előnyei a különböző termelési ágakban ne legyenek egyformák, hanem különbözők. Mert ekkor az az ország, mely minden termelési ágban előnyben van, azt az árut mégis külföldről fogja behozni, melynél előnye kisebb, mert ezáltal lehetővé válik, hogy egész erejét, tőkáját és munkáját amaz áru termelésére fordítsa, melyben előnye a legnagyobb; de ez megint csak úgy lehetséges, ha hajlandó a másik árut a külföldről vásárolni. Azáltal, hogy a külföld termelvénye számára piaczat megnyitja, biztosítja magának a külföldi piaczat azon áru számára, melyet a legnagyobb előnyökkel tud termelni. Ezt a folyamatot genetikailag úgy is képzelhetjük magunknak, hogy az illető kedvezményezett ország mindent maga termelt, tehát sem behozatal, sem kivitel nem volt. De idővel az ország észreveszi, hogy nagy előnyére szolgálna, ha a különös előnyök mellett termelhető árut külföldre vinné, a mi feltételezi, hogy minden tőkáját és munkáját ennek termelésére fordítsa, feltételezi továbbá azt, hogy a másik áru számára a külföld előtt megnyissa piaczat, annak az árúnak számára, melyet szintén olcsóbban tudna előállítani, de a veszteség, melyet szenved azáltal, hogy ezt a külföldön drágábban veszi, nem olyan nagy, mint a nyereség, melyet a legnagyobb előny mellett előállítható áru eladása mellett szerez. Idővel ezen elv alapján minden ország azt az árut, illetőleg árúkat fogja termelni, a hol a legnagyobb előnyökkel rendelkezik, habár ez azzal az áldozattal jár, hogy oly áru hozatik külföldről, mely otthon szintén olcsóbban volna előállítható. Itt létrejön kereskedelmi forgalom oly országok között, mely lehetséges nem volna, ha az illető országok ugyanazon állam területéhez tartoznának. Hogy tehát két ország között kereskedelmi forgalom létrejöjjön, arra a lényeges, de egyúttal elegendő feltétel az, hogy a kereskedelmi forgalom tárgyát képező árúk comparativ termelési költségei különbözzenek, vagyis az árúk termelési költségei egymás között itt és ott, miben tulajdonkép a különböző termelési erő különböző productivitása a két országban kifejezésre jut. Tegyük fel, hogy Ausztria termelési

előnyei folytán mindent olcsóbban tudna termelni mint Magyarország : 100 munkanappal, mihez Magyarországon 150 nap kellene. Ily körülmények között kereskedelmi forgalom a két állam között nem jöhetne létre, mivel Magyarország minden árúnál hátrányban volna, minden árúban az előny Ausztriáé volna. De ha a termelési költségek nem minden árúnál egyformán a fenti különbséget mutatják, 100 : 150, hanem egy árúnál az előny nagyobb mint a többieknél, pl. vászonban Ausztria 100 nap alatt annyit volna képes előállítani, mint Magyarország 200 nap alatt, akkor úgy Magyarországra, mint Ausztriára nézve előnyös lesz kereskedelmi összeköttetésbe lépni, mert ha Ausztria a vásznat 190 nappal számítja, akkor 90 munkanapot nyer ; ha pedig Magyarországtól a búzát 160 napért cseréli be, 60 napot veszít, össznyeresége mégis 30 nap, a mely természetesen elmaradna, ha a két állam között egyáltalában kereskedelmi összeköttetés nem volna. Magyarország pedig nyer 20 napot, 10-et a vételnél, 10-et az eladásnál. Ebből a következő képlet vezethető le :

Legyen A = a vászon ára, A^1 = a búza ára, P = a vászon termelési költsége Ausztriában, p^1 = a búza termelési költsége Ausztriában, P^1 = a vászon termelési költsége Magyarországon, p = a búza termelési költsége Magyarországon, akkor Ausztria nyeresége lesz :

$$N_y = (A - P) - (A^1 - p^1) ;$$

Magyarország nyeresége :

$$n_y = (P^1 - A) + (A^1 - p).$$

A külkereskedelemből származó össznyereség :

$$S = N_y + n_y.$$

Látjuk ebből, hogy az az állam, a mely általában kedvezőbb gazdasági viszonyok fölött rendelkezik, csak az eladásnál nyer, azáltal ugyanis, hogy $A - P$ nagyobb mint $A^1 - p^1$; az az állam, a mely kedvezőtlenebb körülmények között termelt, kétszeresen nyer, a vételnél és az eladásnál.

A comparatív termelési költségek befolyása alatt e szerint az állam oly árúkat vesz külföldön, melyeket otthon olcsóbb

ban termelne, hogy termelőképességének egész erejét oly árúk termelésére fordítsa, melyek termelésénél a legnagyobb előnyökkel rendelkezik, melyeknek eladásánál tehát nyeresége nagyobb, mint az általa előálló vesztesége, hogy árúkat, melyeket szintén olcsóbban képes termelni mint a külföld, mégis külföldről hozza, mert ez a feltétel arra, hogy ezzel az országgal kereskedelmi összeköttetésbe léphessen. Azonban a comparatív termelési költségek befolyása még ama sajátságos jelenséghez vezet, hogy valamely ország nem mindig azt az árút termeli, a melyet legelőnyösebben termelhet, hanem esetleg azt, melynél előnyei csekélyebbek. Ha tudniillik ebben az országban legelőnyösebben termelhető árú éppen az, melyre nézve a másik állam még nagyobb előnyökkel rendelkezik, úgy a kereskedelmi forgalom érdekében mégis kénytelen lesz ennek termelését a másik államnak átengedni, maga pedig olyan árút fog termelni, mely nem éppen a legelőnyösebb feltételek között termeltetik. A termelési költségek hatásának teljessége csak ezen eset bevonásával éretik el, úgy hogy a comparatív termelési költségek hatása alatt a következő eredmények állhatnak elő:

1. *A* ország, mely két árúban, *a* és *b*, a legkedvezőbb termelési feltételekkel rendelkezik, mégis minden erejét *a* termelésére fordítja, *b* termelését elejti.

2. *A* ország *b* árút, melyet ugyan olcsóbban tudna termelni, mint *B* ország, *B*-ben vásárolja, hogy ezzel kereskedelmi összeköttetésbe léphessen;

3. *B* ország abba a helyzetbe jut, *b* árút *A*-nak eladni, bár *A* az árút olcsóbban tudja termelni; *b* az az árú, melyet *B* ország az összes árúk között legolcsóbban tud termelni;

4. *B* országnak nem *b* árúnál vannak a legkedvezőbb termelési előfeltételei, hanem szintén *a* árúnál, minthogy azonban ez az az árú, melyet éppen *A* legelőnyösebben termel, előnyösebben mint *B* ország is, úgy *B* kénytelen ezen termelési ágat elejteni és *b* árút termelni, melynek termelési viszonyai nem olyan kedvezők mint *a*-nál.

Látjuk ebből, hogy a comparatív termelési költségek hatása esetleg kétrendbeli áldozatot követel: *A* ország elejti olyan árú termelését, melyet olcsóbban termelhetne és *B* sem produkálja

azt az árut, melynek termelésére legalkalmasabb. A külkereskedelem által elérhető legmagasabb előnynek biztosítása tehát esetleg mindkét oldalról áldozatot követel, de míg *A* ország tényleg a comparativ termelési költségek hatása alatt egész erejét az ott legkedvezőbb feltételek mellett termelhető árúk termelésére fordítja, addig *B* országra ép az ellenkező hatást teszi, mert ott esetleg a legkedvezőbb feltételekkel bíró termelést, mely azonban ép *A* ország még termelékenyebb termelésével versenyezne, el kell ejteni és a termelést oly árra irányítani, mely kevésbé kedvező feltételekkel rendelkezik, de mely a két ország közötti kereskedelemben a csere tárgyát fogja képezni.

A comparativ termelési költségek hatását több fontos esettel lehet kimutatni. Iskolapélda itt a Cairnes által felhozott eset, melyet Ausztrália az ausztráliai aranyterületek felfedezése után mutat. Ezen időszak előtt Ausztráliában a munkabér 4 shillinget tett. Most egyszerre a munkás annyi aranyat talál, melynek értéke 15—20 shilling. Ennek folytán az aranytermelés költségei csökkennek, a többi termelési ágakéi esetleg változatlanok vagy emelkedők. Az arany comparativ termelési költségei csökkennek; Ausztrália, melynek előbb is termelési előnyei voltak, de főleg mezei és állati termékeknél, melyek azért jelentékeny kivitel tárgyát képezték is, most legelőnyösebben termeli az aranyat. A comparativ termelési költségek hatásának előfeltételei bekövetkeztek: Ausztrália elejti az eddigi termelési ágakat, mert ezeknél előnyei kisebbek, és minden erejét, munkáját, tőkét az arany termelésére fordítja, mert ebben előnyei a legnagyobbak. Most Ausztrália éveken át — míg az ellenhatások be nem állanak — oly termékeket hoz be, melyeket eddig maga kivitt és melyek most is olcsóbban volnának ott termelhetők mint külföldön; behoz fát a Balti-tengerről, vaját Irhonból, gabonát, czipőt stb., maga pedig aranyat visz ki. Miben találjuk ennek magyarázatát? Ausztráliának az összes itt említett és más árúban termelési előnyei voltak a többi országokkal szemben, de legnagyobb volt az előnye az aranytermelésben, mi sem természetesebb, mint hogy egész erejét az arany termelésére fordította, az előbbi cikkek termelését pedig átengedte más államoknak, melyek ezeket az ausztráliai arany ellenében behozták. Hasonló-

kép magyarázza az amerikai nemzetgazda Bowen a kereskedelmet New-York állam és Barbadoes szigete között. New-York szállította a kenyérterményeket és húst, Barbadoes tropikus termékeket. Mi sem valószínűbb, mint hogy Barbadoes a kenyérterményeket is olcsóbban tudná termelni mint New-York, de legnagyobb előnyei a tropikus termelvényeknél jutnak érvényre. Az előnyök tehát az egész vonalon Barbadoes oldalán vannak, minthogy azonban az előnyök legnagyobbak a tropikus növényeknél, úgy Barbadoesra nézve előnyös, egészen ezek termelésére adni magát és a kenyértermények termelését elejtve, ezeket a kereskedelem útján beszerezni, mi által New-Yorknak lehetőséget nyújt kereskedelmi összeköttetésre és tropikus termékeinek ezt a piacot megszerzi. Cairnes valószínűnek tartja, hogy abban a nagy kereskedelmi forgalomban, mely Európa és Észak-Amerika között folyik, az előnyök a legtöbb áruira nézve Észak-Amerika oldalán vannak, de itt is működik a comparativ termelési költségek tétele és lehetővé teszi, hogy Európának is legyenek oly árúi, melyeket Észak-Amerika vásárol, bár azokat is otthon olcsóbban tudná előállítani.

Különböen régibb tanura is hivatkozhatunk. A mit a fentebb idézett példákban Cairnes és Bowen megállapítanak, azt Tooke is »Az árak története« című nagy munkájában nemcsak Ausztráliára, hanem Kaliforniára nézve is megállapítja.

»Májusban — írja Tooke — hatalmas, folyton növekedő kivándorlás fejlődik Ausztrália felé. Sydneyből és Melbourneból érkeztek küldöttségek, melyek nyomatékosan hangsúlyozták az ottani munkaerők szaporításának szükségességét; és mindannyian, kik a gyapotüzletben érdekeltek, helyeselték abbeli félelmükben, hogy a juhászoknak az aranybányákba való szökése a nyírást komolyan veszélyeztethetné.«¹⁾

»Az 1853-iki év tanuja volt az első hatások tetőpontjának, melyek az ausztráliai és kaliforniai felfedezésekből származtak; mert az áremelkedések, a nagyobbodó fogyasztás, a hónapról hónapra fokozódó kivitel, a kereslet hajók után, a nagyobb szükséglet mindennemű munkaerő után, mely már 1852 második felé-

¹⁾ Tooke és Newmarch: Az árak története és meghatározása (németül, Drezda, 1859. II. k. 112. l.).

ben érezte magát, 1853 első kilencz hónapjában hosszú időre elérte csúcspontját.«¹⁾

A rossz következmények, melyeket oly soká és teljes joggal az *Ausztráliába menő túlzott kivíteltől* vártak, nem állottak be.«²⁾

Hasonló jelenségek mutatkoztak Kaliforniában. »*Túlnyomó része a munkásosztálynak elhagyta foglalkozását, hogy aranyat keressen*; de sok más is — kereskedők és segédjeik, szatócsok és segédjeik, *ügyvédek, orvosok, hivatalnokok az állam, a tartomány és a városok minden ügyágából* csatlakoztak hozzájuk; és pedig nemcsak Amerikából, hanem a világ minden részéből. Hogy az élelmiszereknek és minden élelmisziükségleti cikkeknek ára óriásilag emelkedett, azt elképzelhetni. Hogy a búzaliszt ára 400, a marhahúsé 500%-kal emelkedett, az csekély ahhoz képest, a mi nemsokára következett, midőn a következő árakat fizették:

tojás darabja	—	£	12	sh	6	d
közönséges czukor..	—	£	16	sh	8	d
bor palaczkként ..	8	£	7	sh	—	d
ásó darabja	3	£	2	sh	6	d

1854: kőműves egy napra 2 £ 1 sh 8 d, női cselédek egy hónapra 15 £ 12 sh 6 d, marhahús egy font 1 sh 7 d.³⁾

A külkereskedelemnek a comparativ termelési költségek hatásából folyó alakulása bizonyítéknak tekintetik arra, hogy a gazdasági szervezkedés a nemzetek olyan összeköttetéséhez vezet, mely a világgazdaság legnagyobb termelékenységét szolgálja. A comparativ termelési költségek elméletének alapítói abból a nemzetközi kereskedelem legtökéletesebb szabadságának szükségességét vezetik le. Mi a dolgotatban csak a nemzetközi kereskedelem elméletével foglalkozunk és azért nem bocsátkozunk a régi vitába: szabadkereskedelem vagy védvám, melynél végre igen bonyolult gyakorlati viszonyok, helyzetek, törekvések, részben egyáltalában nem tisztán gazdasági problémáról van szó. Az előrebocsátottakból azonban következik, és erre még visszatérünk,

¹⁾ Ugyanott 115. l.

²⁾ Ugyanott 137. l.

³⁾ Ugyanott 752. s. k. l.

hogy a comparativ termelési költségek hatásának területe tulajképp mégis elég szűk, ezt e tan képviselői, így Bastable is, kénytelenek megengedni. Látni fogjuk továbbá, hogy Mill, a ki szintén ezen elmélet körül nagy érdemeket szerzett, a külkereskedelem hasznossága tekintetében arra az eredményre jut, hogy azok az országok legolcsóbban vásárolnak, a melyek vagy legkevésbé kényszerülnek másoktól vásárolni, vagy a melyek termelvényei más országokra nézve nélkülözhetetlenek. A mint hogy nem is lehet tagadni, hogy minden hiány a függést erősíti, az ellentétlasi képességet esetleg csökkenti. Más theoretikusok, mint Sidgwick, kiemelik továbbá azokat az előnyöket, melyek a szállítási költségek elkerülésével járnak, mivel a közlekedési eszközök minden tökéletesbítése daczára, azok még mindig nagy összegeket nyelnek el; tekintetbe jön a nagy távolságból való megrendeléseknek lassú kielégítése, stb. A nélkül hogy ezen és más kérdésekbe belebocsátkoznánk, csak röviden kiemeljük ezeket, hogy érthetővé tegyük, miszerint a comparativ termelési költségek elméletének jelentőségét, bizonyos határok között, el lehet ismerni, a nélkül, hogy ezen elmélet logikai következményeként a teljesen korlátlan, föltétlen szabadkereskedelmet kellene tekinteni.

Nagyon érdekes e tekintetben közelebről figyelembe venni Sidgwick fejtegetéseit. »Ökonomiai hátrány — mondja ¹⁾ — caeteris paribus az, ha egy áru távol attól a piactól termeltetik, melyen azt rendszerint eladják; és ha e hátrányt kerülni lehet, — más komoly, hasonló hátrány nélkül, — annak az árúnak a honi termelése által, melyet azelőtt külföldről hoztak, úgy a kereskedelemnek abból származó csökkenése nyilván az ipari haladásnak és nem a hanyatlásnak jele volna. És a priori okunk van azon feltevésre, hogy az ipar feltételeinek folytonos változásában az ilyenmű haladás okai el vannak rejtve; és hogy a szokás vis inertiaeje nem csekély mértékben felelős azért, hogy javaknak külföldről való behozatala fenntartatik, melyek a piac közelében előnyösen termelhetők volnának, felelős továbbá azért, hogy a termelési folyamat retrograd állapotban tartatik. Míg tehát az ipar haladása, az éber és felvilágosodott önérdék ösztöne mellett, kétségbevonhatatlanul a kereskedelmet egyik irányban kiter-

¹⁾ The principles of political economy. (London, 1883.) 214. 1.

jeszteni fogja, egyúttal valószínű, hogy más irányban reducálni és csökkenteni fogja.«

Ha gyakorlati oldaláról vizsgáljuk a comparativ termelési költségek elméletét, úgy teremtői abból azt következtetik, hogy az a közgazdaság legtökéletesebb berendezéséhez vezet, a mint már Ricardo a külkereskedelmet egy tökéletesebb gépezet behozatalával hasonlítja össze, mely a szükségletek kielégítését tökéletesbíti. Az árúk forgalma egyes országoknak abszolút előnyei és az abszolút termelési költségek alapján fontos tényező a világgazdaság tökéletes működésére és alapja a nemzetközi munkamegosztásnak. A comparativ termelési költségek elmélete most már azt mutatja, hogy a világgazdaságba és a nemzetközi munkamegosztásba oly országok is bevonatnak, melyek tulajdonkép a nemzetközi forgalomra nem szorulnak, mivel minden termelési ág tekintetében más országokkal szemben előnyben vannak. Ha az abszolút termelési költségek döntők volnának, akkor ezek az országok nem lépnének be a nemzetközi kereskedelembé, de belépnek akkor, ha e forgalomban a comparativ termelési költségek irányadók. De ennek feltétele, mint láttuk, az, hogy a mindenben előnyben levő országban a comparativ termelési költségekben különbség legyen, hogy e különbség következtében ez az ország csak a legtermelékenyebb termelési ágakra vesse magát, a kevésbé kedvezményezett termelési ágat a külföldnek engedi át és hogy az ez alapon létrejött külkereskedelemtől, ha veszít is azon árúnál, melyet külföldről behoz, de ez a veszteség kisebb, mint az abból folyó nyereség, hogy egész erejét a legproductívabb termelési ágra fordítja, melynek új piacot hódít meg. A kevésbé kedvező feltételek alatt termelő országra nézve mindenesetre az az előny háramlik, hogy termelvényei számára piacokat talál, melyek különben hiányoznának. De a mellett még a következőket kell szem előtt tartani. A kevésbé kedvezett állam most természetesen az illető áruból annyit termel, a mennyit a kedvezettebb ország most az illető árú termeléséből abbahagy. Az egyik országban most tőke és munka alkalmazást talál, melyek különben alkalmazást nem találnának, ellenben a kedvezettebb országban tőke és munka abba a termelési ágba folyik, mely a legkedvezőbb viszonyokat mutatja. Azonban, mint fentebb láttuk, lehetséges, hogy a kevésbé kedvezett ország abba a helyzetbe kerül, hogy

épen egy előnyösebb termelési ágat abbahagyjon, mivel ebben ép az erősebb állam a legerősebb és így oly termelési ágat kell művelni, melyben gyengébb. A kedvezettebb országnak valamely erősebb — habár nem legerősebb — termelési ágát fel kell áldozni a gyengébb ország termelésének; de itt esetleg megtörténik, hogy egy előnyösebb termelési ág abbahagyatik egy kevésbé előnyösért, ha ezt a két ország kereskedelme kívánja. Ennek jogosultsága csak azokban az előnyökben rejlik, hogy először a kedvezettebb országban minden tőke és munka a legtermékenyebb helyre jut és hogy a kevésbé kedvezettebb állam is termelvényei számára piacot talál. Csak ezen feltételek alatt hoz a comparativ termelési költségek hatása mindkét országnak és így a világgazdaságnak is hasznot, habár áldozatokat is követelő hasznot.

A comparativ termelési költségek befolyása oly következménnyel jár, melyet e tan angol képviselői nem fejtettek ki. Ha ugyanis a külkereskedelem feltétele számos esetben a comparativ termelési költségek különbsége, úgy védvámrendszer mellett csak olyan védvám jár sikerrel, a mely a különbözetet a comparativ termelési költségek között nagyobbítja, nem pedig kiegyenlíti. Egy a comparativ termelési költségek kiegyenlítését eszközöző védvám a külkereskedelemre nem hatna előnyösen. A miből az a fontos tétel következik, hogy a védvámnak akkor lehet legnagyobb a hatása, ha nem általános, hanem csak részleges és az eddigi különbözeteket még fokozza. Annál is inkább, mert hiszen már magában is gyenge eredménnyel jár oly védvám, mely mindenkit akar védeni, mert akkor senkit sem véd. Mert a védvám általánosításának egyszerűen az a következménye, hogy mindenkinek használ, a mennyiben termelő, de mindenkinek árt, a mennyiben fogyasztó. Minthogy pedig minden termelő egyúttal fogyasztó, úgy a védvám hatása megszűnik, avagy csak akkor érvényesül, ha különbözetileg hat, mi által eléretik az is, hogy a comparativ termelési költségek törvényének hatását nem zavarja.

A comparativ termelési költségek elméletének igazoltságára bizonyítékul szolgál az a folyamat, midőn egy ország bizonyos termelési ágból átmegegy más termelési ágba.

3. A comparatív termelési költségek elméletének bírálata.

Kifejtettük a comparatív termelési költségek elméletét és kijelöltük jogosultságának vonalát. Áttérünk most néhány bírálati megjegyzés megtételére.

A comparatív termelési költségek elmélete már első feltevésében is általános szempontból okot szolgáltat a bírálatra. Ezen elméletből szigorú következetesség mellett ugyanis az következik, hogy a termelő erőket mindig oda kellene átvinni, a hol a legnagyobb eredményt mutatják és hogy ez nem történik, az csak a nagyobb akadályoknak tulajdonítandó, melyek az országról országra való átvitel tekintetében érvényesülnek. Hiszen a fentebbi fejtegetés folytatásában Ricardo azt mondja: »Anglia tőkéseire és mindkét ország fogyasztóira nézve kétségtelenül előnyös volna, hogy az adott körülmények között, úgy a bor mint a szövet Portugáliában állíttassanak elő, hogy tehát tőkét és munkát, melyek Angliában szövetek előállítására fordítatnak, e czélből Portugáliába kellene átvinni... A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a tőkének tényleges vagy állítólagos bizonytalansága, ha a tulajdonos közvetlen ellenőrzésétől elvonatik, összefüggésben minden embernek természetes idegenkedésével, hogy születésének és összeköttetéseinek földjét elhagyja, hogy összes megállapodott szokásaival magát idegen kormányra és idegen törvényekre bízza, a tőke kivándorlását megakadályozza. Ezen érzelmek, melyeknek gyengülését én sajnálnám, a legtöbb gazdag embert arra bírják, hogy saját országában alacsonyabb nyereséggel megelégedjék, a helyett, hogy vagyona számára idegen nemzeteknél előnyösebb alkalmazást találjon.«

Tisztán gazdasági szempontból tehát feltételeztetik az a lehetetlen lehetőség — ha szabad ezt mondani —, hogy a termelő erők, tehát tőke és munka, bizonyos országot teljesen elhagynának, ha más országban azok számára kedvezőbb értékesítési alkalom mutatkoznék. De mi volna egy ország, melyből minden tőke és munka kivándorolna? Alig több, mint sivatag. Ily eset nem következhetik be és ha bekövetkezhetnék, a törvényhozás azt megakadályozná. Itt is ismét látjuk oly felfo-

gás szirtjét, mely mindentől eltekintve, csak a tisztán üzletszerű mozzanatra fektet súlyt. Az elmélet okvetlenül hiányos, mert ökonomiailag tekintve ily absurd helyzet nem következhetik be. Sőt talán meg sem közelíthető, mert erős ellentendenciák fognak működésbe jönni. Azért, ha átvihetők; még sem fognak tőke és munka átvitetni. Lényegében a külkereskedelem azon tényen alapszik, hogy az egyes országok, nemzetek gazdasági egyéniségekké fejlődnek. Ezen egyéniségek fönntartása a népek életében az alaptörvény, melynek minden egyéb alá van rendelve. Ezen egyéniség, gazdaságilag kialakulva, vezet a nemzetközi munkamegosztáshoz, melyet úgy mint más téren a munkaegyesítés követ. Ezt a munkaegyesítést képviseli a nemzetközi kereskedelem.

Vizsgáljuk most az elmélet egy másik föltevését és annak jogosultságát. Azt mondja a comparativ termelési költségek elmélete, hogy képzelhető az, miszerint valamely ország minden termelési ágban előnyben lehet egy másik felett. Ez a feltevés, különösen, ha nagyobb és mégis a cultura tekintetében némi haladást tett államokat tartunk szem előtt, nem igen bír gyakorlati jelentőséggel, ha csak nem gondolunk olyan területekre, melyekkel a természet a legmostohábbban bánt, de ezek még a comparativ termelési költségek hatása mellett sem tudnának csereforgalomba lépni más államokkal. Lehetséges az, és ez leggyakrabban fordul elő, hogy az egyik a legtöbb iparágban, a másik a legtöbb mezőgazdasági ágban előnyben van a másik felett. Az is lehetséges, hogy két mezőgazdasági állam között az egyik előnyben van — akkor is ritkán mindenben — a másik felett; vagy hogy két ipari állam között az egyik előnyben van a másik felett. Feltéve, hogy volna egy ország, mely minden előnnyel rendelkezne és mely oly nagy volna, hogy egész földrészt, mondjuk Európát, elláthatná is, azért megszűnnék itt minden termelés? Bizonyára nem. Rendes körülmények között pedig, akármilyen nagy legyen az egyik ország előnye, mégis a többi országok szükségletét ritkán fogja teljesen fedezhetni. Legyen a tokaji vagy rajnai bor bármilyen jó, a lyoni selyem bármilyen szép, a termelést mégsem monopolizálhatják. A külföldi verseny különben is bizonyos akadályokba ütközik; ide tartozik 1. a távolság; 2. az időveszteség;

3. az utazás alatt felmerülő veszélyek és értékesökkenések, bizonyos árúk a vízi szállítást nem tűrik vagy megsínylik; 4. fogyasztási szokások; 5. készfizetés és hitelviszonyok; 6. pénzrendszer; 7. nyelv; 8. a szükséglet csekélysége stb. Sok árút meg kell tekinteni, mielőtt vásárolhatunk, a mi esetleg messze utazással jár. Valószínű a legtöbb esetben, hogy a kevésbé kedvezett állam azt a termelést, melyben az idegen állam előnyben van, nem fogja egészen abbahagyni, csak csökkenti, mint az Ausztráliában volt az eset. Különben is az Ausztráliában és Californiában történtek csak elszigetelt esetek, melyek nem igen ismétlődnek. E jelenség csak bizonyos termelési ágaknál mutatható, mert feltételezi, hogy hirtelen oly nagy kiterjesztés következék be egy termelési ágban, mely a népesség egy nagy részét más termelési ágtól elvonja; ez főleg nagyértékű őstermelvényeknél következik be, melyek váratlanul nagy mennyiségben kínálóznak. Tehát leginkább az az eset fordulhat elő, hogy valamely ország, ha nem is minden árúban, de több árúban előnyben van. Ezen árúk közül leginkább azok termeltetnek, melyeknél az előny a legnagyobb, míg a viszonyok nem változnak. Így pl. Magyarország bizonyára több mezőgazdasági termelvényben előnyben volt és van más országok felett; de a viszonyok követelményei szerint, Magyarország hosszú időn át főleg gyapjút és dohányt, később búzát, aztán lisztet, állatokat és állati termékeket vitt ki. Az ötvenes években ezen elvnek megfelelően, de mindenesetre a közös vámterület hatása alatt, bizonyos iparágakat feláldozott és felváltva az említett termékek egyikének termelésére fordította a nemzeti munka és tőke nagy részét.

Megjegyzendő továbbá az, hogy egyidejű átvitele a tőkének és munkának nem valószínű. A tőke kivándorlása alacsony tőkekamatra és magas munkabérre mutat, a munka kivándorlása alacsony munkabérre és magas tőkekamatra mutat, főleg Ricardo felfogása szerint. De az egyik esetben csak a tőke, a másikban csak a munka fog kivándorolni.

Minden ország a tőke és munka bizonyos mennyiségével van felruházva. Tőke és munka csak akkor vándorol ki, ha feleslegben vannak, és akkor vándorolnak be, ha hiány van

belőlük. De az is nehézségekre akad, a mint azt a termelő erők különböző jutalmazása különböző országokban mutatja. Ricardo is, mint fentebb láttuk, itt érzelmeknek enged helyet, melyeknek gyengítését, mint mondja, sajnálná. Minden ország földjével, tőkéjével, munkájával szerves egészet képez, mely bizonyos fokig más szerves egésztől magát megkülönbözteti és attól függetlenül akarja létét fenntartani.

A tőke és munka nehéz vándorlása egyik országból a másikba különben nagyon complex tényezőkkel függ össze. Igy mindenesetre azzal a tényezővel, melyet a távolság képez. De ha a távolsági tényezőt kikapcsoljuk, elképzelhető volna szerintünk, hogy esetleg a törvényhozás, a kormányzás különbsége, illetőleg különböző souverainitas mellett és daczára is, a tőke és munka vándorlása túlnagy nehézségekbe nem ütköznék. Képzeljük pl. azt, hogy a mostani háború után bizonyos idő múlva, mikor már a nagy ellentétek kissé elsímultak, Calais angol kézben lenne, Antwerpen német kézben, valószínű, hogy a francia tőke és munka özönlése Calais, a belga tőke és munka özönlése Antwerpen felé túlnagy akadályokba nem ütköznék.

Ricardónak a tőke nehéz átvitelének tételével szemben felemlítendő, hogy Ricardo szerint a tőkekamat csökkenése annak kivándorlását mihamarább előidézi. Azon értekezésében, melyben az alacsony gabonaárak hatását a tőkekamatra vizsgálja, azt mondja: ¹⁾ »Ha a tőkekamat nagyon csökken, akkor az accumulatio megakad és tőke ki fog vitetni, hogy oly országokban alkalmazhassák, melyekben az élelmiszer olcsó, a tőkenyeresség nagy . . . Kétséget nem szenved, hogy alacsony kamatláb, a mi pedig a gabona magas árának elkerülhetetlen következménye, a tőkét kifelé szorítja.«

A tőke átvihetőségének kérdésénél arról a nagy átalakulásról sem szabad megfeledkezni, mely napjainkban bekövetkezett és a mely a Ricardo-féle korszak jellegétől teljesen elüt. Az általánossá vált védvámrendszerrel, a cartellekkel és a banktőke szerepének óriási fokozódásával szükségszerűen fokozódott napjainkban a nagytőke törekvése idegen területen való közvetlen érvényesülésre olyképen, hogy az árúnak a védvám

¹⁾ Works. 375. l. jegyzet.

által megnehezített vándorlása helyébe lép a tőke vándorlása, mely vállalatokat létesít a külföldön és ily módon úgy a tőkekamatra, mint a vállalkozói nyereségre szert tesz. Ma erős tendencia és az államok közötti versenyfutás érvényesül részint a tőke kivitelére kölcsöntőke alakjában, részint annak teljes átvitelére vállalatok létesítése vagy vállalatokban való részesedés céljából.

Egyszerűbb viszonyok között sem fog a comparativ termelési költségek törvénye érvényre jutni, hisz ép a külkereskedelem szövevényesebb jelenségeiben érvényesül az. Egyszerűbb viszonyok között az az eset képzelhető és az elég sűrűn fordulhat elő, hogy egyáltalában csak két és nem több árú kicseréléséről lehet szó, a hol mindegyik ország csak egy árút termel, pl. az egyik prémeket, a másik élelmicikkeket. Itt a comparativ termelési költségek törvénye nem talál alkalmazást.

Vajjon két ország között a comparativ termelési költségek alapján kereskedelem keletkezik-e, az egyes esetekben is attól függ, milyen nagy a kedvezettebb ország nyeresége szemben azon veszteséggel, mely azt a másik árúnak a külkereskedelem útján való drágább beszerzésével éri, a mi ismét a comparativ költségekben mutatkozó különbözettől és a kölcsönös kereslettől függ. Ha az abbahagyott termelés költségeinek különbözete igen nagy és a kereslet abban jelentékeny, akkor esetleg minden előny megszűnik és akkor a forgalom is abban marad. Tegyük fel, hogy a kedvezett ország nyeresége a cserébe jövő cikknél a , a veszteség, melyet a másik ország által kínált árú termelésének abbahagyása által szenved, $a+b$, akkor a kereskedelem megszűnik.

A comparativ termelési költségek elméletének helyessége körül a súlyt arra kell fektetni, hogy az az önmagától értetődő feltevésen nyugszik, hogy külkereskedelem két állam között csak akkor keletkezhetik, ha mindkét ország előnnyel kereskedhetik. Hogy ez a feltevés megvalósulhasson, szükségessé válhatik, hogy egy ország, mely minden termelési ágban előnyben van, a másik országnak módot nyújt a cserére azáltal, hogy egyik vagy másik cikk termelését a másik országnak átengedi. A kedvezett ország ezáltal áldozatot hoz, mert egy árút drágábban vesz mint az ott előállítható volna, de ez az áldozat kisebb mint a nyereség, melyet egy másik jószágnak ezáltal lehetővé váló kivitele által elér, mely árú termelésénél ugyanis különös

előnyökkel rendelkezik. A kevésbé kedvezett ország pedig azt a kettős előnyt éri el, hogy először olyan árut termelhet és adhat, a mely különben piaczképes nem volna, aztán külföldön szerezhet egy ott kedvező feltételek mellett termelt árut, melyre egyébként ellenértéke nem volna. A termelő örök itt ugyan nem érik el a legnagyobb termelőképeséget, a mint azt az elmélet képviselői hirdetik, de igenis a nemzetközi kereskedelem segítségével megvalósítható maximumát a termelőképeségnek.

A comparativ termelési költségek törvényét ezért úgy is fejzhetni ki, hogy az országok azokat az árukat cserélik, melyeknél a termelési költségek különbözete, feszültsége a cserelhetőség tekintetbevételével a legnagyobb, habár nem mindig de facto is a legnagyobb, a mennyiben a kevésbé kedvezett ország által kínált árú nem épen az, mely ott a legkedvezőbb feltételek mellett előállítható.

Röviden szólunk a comparativ termelési költségek elméletének többi feltevéseiről. Az egyik feltevés az, hogy a nemzetközi kereskedelemben tökéletlen versenynyel állunk szemben. Ha külkereskedelem alatt ép azt a kereskedelmet értjük, a hol tökéletlen a verseny, a mi az úgynevezett belkereskedelemben is előfordulhat, akkor egy *petitio principii*be belebotlottunk. Ha pedig a nemzetközi kereskedelem alatt szó szerint különböző államok kereskedelmét értjük, akkor a tökéletlenebb verseny feltételét ugyan el lehet fogadni, azonban csak azzal a fenntartással, hogy bizony előfordul, hogy ilyenmő kereskedelemben néha a verseny teljes, ellenben a belkereskedelemben találkozunk esetekkel, melyekben a verseny nem teljes. És ezzel megfeleltünk a másik feltevésre, tudniillik, hogy a belkereskedelem más föltételek között megy végbe, mint a külkereskedelem. Pedig a fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy képzelhetünk olyan esetet, hogy egy budapesti kereskedőre nézve semmi különbséget vagy alig tesz különbséget, akár áruját Bécsbe küldi, akár Münchenbe.

Végül néhány szót ezen nevezetes elmélet keletkezésére nézve. Ismeretes, milyen nagy szerepet játszott a gabonavámok kérdése Ricardo idejében; legfontosabb tanításának jelentékeny része ezzel a kérdéssel függ össze. És úgy látszik, hogy Ricardónak a comparativ termelési költségekre vonatkozó tanának

gyökere is itt keresendő. Ricardo a nevezetes hetedik fejezetben, melyben külkereskedelmi elméletét tárgyalja, e fejezet egyetlen jegyzetében a következőket mondja: »Világos, hogy egy ország, melynek jelentékeny előnyei vannak gépek és ügyesség tekintetében, mely tehát képes árúkat sokkal kevesebb munkával előállítani mint szomszédjai, ezen árúkért a gabonának egy részét, melyre szüksége van, behozza, még akkor is, ha földje termékenyebb és a gabona kevesebb munkával termelhető, mint abban az országban, a honnan behozzák. Két ember egyformán készíthet cipőt és kalapot, de az egyik előnyben van mindkét foglalkozás tekintetében; de a kalap készítésénél a versenytársat csak egy ötöddel múlja felül vagy 20%-kal, ha pedig cipőket készít, felülmúlja egy harmaddal vagy 33%-kal; nem áll-e mindkettőnek érdekében, hogy az előnyben levő egyén egészen a cipőkészítésnek szentelje magát, a gyengébb pedig a kalapkészítésnek?« Talán nem tévedek ezek alapján, hogy a gabonapolitikai kérdések, melyek Ricardót annyira foglalkoztatják, a külkereskedelmi elmélet és különösen a comparativ termelési költségek elméletének is kiindulási pontját képezik.

A comparativ termelési költségek elméletének bírálatilag kifejtett hibái majdnem kivétel nélkül a túlságba vitt általánosításra és a ricardianus nemzetgazdaságtan a viszonyok tarkaságából való túlságos abstractióra vezetendők vissza. Ez elmélet a nemzetközi kereskedelem jelenségei tekintetében mélyebben szántott. És ezt még olyan író is elismeri, mint Bernhardt, a ki Ricardónak egyik legszigorúbb és legalaposabb bírálója volt. »Ezen termékeny tételek — így szól Bernhardt¹⁾ — melyekben Ricardo éles eszét és belátását csodáljuk, melyek több tekintetben előttünk a világkereskedelem menetét megérthetővé teszik, a nemzetközi kereskedelem egy új elméletének alapjává váltak. De mentül magasabbra tesszük értékét, annál jobban kell csodálnunk, hogy mégis több tekintetben az épület befejezetlen maradt, hogy véleményünk szerint az épület zárköve hiányzik.«

Természetes, hogy a comparativ termelési költségek hatása

¹⁾ Versuch einer Kritik der Gründe, die für grosses u. kleines Grundeigenthum angeführt werden. St. Petersburg, 1849, 190. l.

alatt sem fog a dolog egyszerűen úgy alakulni, hogy a kedvezőbb országban minden tőke és munka a legtermékenyebb termelési ágra fordítatik. Tartsuk a typicus ausztráliai esetet szem előtt. Hogy a gazdag aranymezők felfedezése után, minden tőke és munka az eddigi termelési ágakat elhagyja és az aranytermelésre fordítatik, az csak akkor volna az eset, ha ez az összes tőkét és munkát absorbeálhatja. Ha pedig ez az eset nem forog fön, akkor az eddigi termelési ágak tovább üzetnek, csak kisebb terjedelemben, a bevétel csak a beállott hiány vagy a jólét folytán megnövekedett fogyasztás kielégítésére fordítatik. Aztán nem is lesz minden tőke és munka alkalmas, hogy az új termelési ágat felkeresse, vagy tulajdonosaikban hiányzik a hajlandóság stb. Egyes esetekben az eddigi termelési ágak is még elég nyereséget nyújtanak, sőt az emelkedett jólét folytán szintén emelkedő nyereséget adnak; szokás, hajlamok, helyzetek, mind ellensúlyozhatják amaz irányzatot. A termelési erők átvitele bizonyos hosszabb időt is vehet igénybe. A nagy nyereség idegen tőkét és idegen munkát fog vonzani — mint azt Tooke Ausztráliára és Californiára vonatkozólag kimutatja — és bizonyos idő múlva az aranytermelés nyeresége ismét csökkenni fog és egyensúlyba helyezkedik a többi termelési ágak nyereségi rátájával, mely esetben a külkereskedelem ismét más irányt fog venni. Tényleg, Ausztráliában is néhány év múlva változott a külkereskedelem képe és Ausztrália ismét túlnyomóan nyersanyagokat vitt ki.

Végül arra kell utalni, hogy a comparativ termelési költségek elmélete azt a benyomást kelti, mintha itt rendkívüli tünémenynyel állanánk szemben, mely csak a külkereskedelem terén érvényesül. Pedig, ha közelebről nézzük, azt látjuk, hogy ez tévedés, hogy tulajdonkép egy mindennap előforduló esettel állunk szemben. Ezt a következő példából látjuk. Tegyük fel, hogy egy orvos egyúttal kitünő zongoravirtuóz és hogy gyermeke van, kit a zongorában ki akar képezni. Az orvos tehát a zongora tudásával előnyben van mások felett. Ha ő maga tanítaná gyermekét, akkor a tanítás költségei elesnének. Mégsem fogja ezt tenni, mert neki az az óra, mit elvonna orvosi gyakorlatától, sokkal többet jövedelmez, mint a mennyit a zongoramesternek fizetni kell. Ő tehát gyermekéhez zongoramestert fog járatni.

4. Külkereskedelem és áralakulás.

A külkereskedelem elméletének egyik legfontosabb kérdése a csereforgalom tárgyát képező áruknak ármeghatározása. Elméleti szempontból e problema megoldása, mely szintén Ricardo nevéhez fűződik, azzal a jelentőséggel bír, hogy Ricardo itt azon alaptanától eltér, mely szerint az áruk értéke az azok előállítására fordított munka mennyiségétől függ és az áruk a benne megtestesített munka arányában cseréltetnek ki. Ricardo és követői a külkereskedelmet ezen törvény alól kivesszik, a mi a következőkből kiderül. A kérdés gyakorlati jelentősége abban rejlik, hogy az ármeghatározástól függ, milyen mértékben válik az egyes nemzetekre nézve a kereskedelem hasznossá. Elméleti tekintetben itt is a belkereskedelem és a külkereskedelem közötti különbség főleg a tökéletlen versenyben találja okát. A külkereskedelemben a verseny nem működik oly zavartalanul, mint rendes körülmények között a belkereskedelemben; a külkereskedelemben némileg egyedárúsági képződésekkel találkozunk; minden államnak a kereskedelem tárgyát képező jószágok előállítására körül előnyei vannak, vagy abszolút előnyök, vagy viszonylagos előnyök, melyek a comparativ termelési költségek elméletében találják meg magyarázatukat. Ezen egyedárúsági helyzet következtében nem egyedül a termelési költségek irányadók, hanem a kereslet ereje, nyomása. A kereslet határa képezi tehát az ár határát, az ármaximumot. Ezen ármaximum alatt az ár a kereslet nyomásához képest fog alakulni. Ha valamely állam egyedárúsága bizonyos cikkekben teljes, akkor a kereslet által gyakorolt nyomást semmi sem mérsékli. De ha az egyedárúság csak oly előnyökön alapul, melyek a termelést más országban ki nem zárják, akkor az árra a termelési költségek hatni fognak, még pedig nem a saját termelési költségek, hanem a vásárló állam termelési költségei, vagy azon haszon, melyet a vásárló államnak olyan áruk értékesítése nyújt, melyeket az illető állam olcsón termel és melyek a bevétel megszűnésével elvesztenék piacukat.¹⁾ Ha a kivitel hasznát a bevitt áruknál szenvedett veszteség teljesen felemésztené, akkor a két állam között a keres-

¹⁾ Ezt Cairnes figyelmen kívül hagyta.

kedelem megszűnnék. A nemzetközi kereskedelemben az áru dologi ára (az egyszerűség kedvéért egyelőre csak ezeket tekintjük) ingadozik azon termelési költségek között, melyekkel otthon előállítható és azon termelési költségek között, melyekkel egy olcsóbban termelő államban előállítható. Ezen határok között az ár azon áru termelési költségéhez fog idomulni, melylyel ama jószág vásároltatni fog. Ha pl. Magyarország Ausztriából szöveteket hoz be és érte bort visz ki, akkor a szövet ára sem az osztrák, sem a magyar termelési költségektől függ, hanem a szövetek utáni magyar kereslettől, mely ismét azon áru termelési költségeitől függ, melylyel Magyarország a szövetbehozatalt fizeti, tehát a bor termelési költségeitől. Ha a bor termelési költségei Magyarországon alacsonyok, akkor Magyarország bizonyos mennyiségű szövetért több bort fog adni, egészen függetlenül attól, mennyit tesznek a bor termelési költségei Ausztriában. Ha mindkét áru Magyarországon vagy Ausztriában termeltetnék, akkor termelési költségeik arányában cseréltetnének; minthogy azonban különböző országokban termeltetnek, az arány, melyben egymás ellenében cseréltetnek, a kölcsönös kereslettől függ. A kölcsönös kereslet úgy fog működni, hogy a forgalom a kicserélendő javakban egyensúlyba jusson, illetőleg a kereslet és kínálat egyensúlyát előidézze. Ha Magyarországon 10 hektoliter bornak ugyanaz volna a termelési költsége mint 200 méter rumburgi vászonnak, de Ausztriában mint 400 méternek, akkor Ausztriára nézve előnyös lesz, Magyarországból bort hozni, Magyarországra nézve pedig előnyös lesz Ausztriából vásznat hozni. Mitől függ már most az ár? Ha Magyarország 10 hektoliter borért 400 méter vásznat kívánna, akkor a kereskedelem haszna teljesen Magyarországnak jutna, Ausztriára nézve, mely semmi hasznot sem húzna, nem volna ok ily cserébe lépni; megfordítva pedig, ha Ausztria csak 200 méter vásznat adna, akkor Ausztriáé volna minden haszon, Magyarországra nézve tehát semmi ok nem volna ilyen transactióra. Oly viszonyoknak kell létrejönni, mely mindkét fél előnyére van. Tegyük fel, hogy a kereskedelem úgy alakulna, hogy a kölcsönös kereslet egyensúlyba jutna, ha 10 hektoliter magyar bor kicseréltetnék 300 méter osztrák vászonért és hogy ily ár mellett 1000-szer 10 hektoliter bor cseréltetnék 1000-szer 300 méter vászonért, vagyis Magyarország visz Ausztriába

10.000 hektoliter bort 300.000 méter vászonért. Ha pedig ezen ár mellett a kölcsönös kereslet nem jutna egyensúlyba, akkor mily árnak kellene természetesen létrejönni? Tegyük fel, hogy a fenti ár mellett Ausztria nem volna hajlandó 1000-szer 10 hektoliter bort venni, mi történnék akkor? Ha pl. Ausztria a fenti ár mellett csak 900-szor 10 hektoliter bort volna hajlandó venni, ez nem volna elég 1000-szer 300 méter vásznat megfizetni. Magyarország tehát kénytelen volna vagy a vászonszükségletét szintén körülbelül 900-ra reducálni, vagy pedig a bort olcsóbban adni, hogy Ausztriát megfelelő mennyiségű bor vásárlására ösztönözze. Ha Magyarország hajlandó 300 méter vászonért 12 hektoliter bort adni, akkor esetleg Ausztria hajlandó lesz 1000-szer 12 hektolitert vásárolni és Magyarország vászonszükségletét ismét 1000-szer 300-ra emelhetné. Az ellenkező állana be, ha Ausztria az említett árnál többet akarna fogvasztani, mint 1000-szer 10 hektoliter bort. Akkor a vászon ára csökkenne, a bor ára emelkednék. Ebből tehát következik, hogy az említett termelési költségek maximális és minimális árai között a nemzetközi árak alakulása mindig a kölcsönös kereslettől függ. Ebből továbbá következik, hogy az árak a behozatal és a kivitel egyensúlyát létesítik, a nemzetközi kereslet úgynevezett egyensúlyát. Különbösen közelebről vizsgálva, ez a belkereskedelemlnél is érvényesül, mert minden árnak kell, hogy a kereslet és kínálat egyensúlyba helyezése legyen a következménye.

A kereskedelem szükségességének ereje, mely az áralakulásra döntő befolyást gyakorol, attól a hatalomtól függ, mely az árú iránt mutatkozó keresletben kifejezésre jut. Cairnes e tekintetben a következő eseteket különbözteti meg. Az első eset az, midőn mindkét ország bizonyos cikkekben kizárólagos uralmat gyakorol a piacon, a másik, midőn ezen uralom nem kizárólagos; minden ország képes az illető árút előállítani, de kevesebb előnnyel; a harmadik eset akkor áll be, midőn csak az egyik országnak van monopolisticus helyzete, a másíknak nem. Teljes és kölcsönös pl. az egyedárúság, melyet egyfelől a tropicus, másfelől az északi országok élveznek. Gyakoribb az az eset, midőn az egyedárúság kizárólagos, de egyoldalú, vagy ha kétoldalú is, de csak az egyik oldalon kizárólagos. A leggyakoribb eset az, midőn a monopolisticus helyzet csak feltételes. Ezen kizárólagos viszo-

nyok természetétől függ az, mily mértékben fogja a kereslet energiája a nemzetközi értékek alakulását befolyásolni, illetőleg mily mértékben fognak a nemzetközi értékek a vásárló állam termelési költségének magassága által ellenőriztetni és korlátoltatni.

A nemzetközi kereskedelem theoreticusai, különösen Mill, a nemzetközi áralakulás hatása tekintetében azon eredményhez jutnak, hogy a nemzetközi árak alakulása azzal a hatással bír, hogy az az állam fogja a legkedvezőbb külkereskedelmi forgalmat felmutatni, melynek provenientiái iránt legerősebb a kereslet, míg az illető államok más állam provenientiái iránt igen csekély kereslettel bírnak. Nem lehet kétségbe vonni, hogy ebből minden államra vonatkozólag a következő irányelvek folynak. Minden országnak arra kell törekednie, hogy olyan árúkat termeljen, melyek iránt más országokban nagy a kereslet, ellenben mennél kevesebbet fogyasztson olyan árúkból, melyek más államokban termeltetnek.¹⁾ Persze, hogy általános szabálynak ez az elmélet ép oly kevésbé találhat alkalmazást, mint akár a mercantilismus, akár a védvám. Egyes országok élhetnek ezen maximának megfelelően. De ezen részleges alkalmazásban is szem előtt tartandó, hogy ezen maximából, minthogy idegen országok keresletének befolyása csak kivételesen sikerülhet, csak a második rész valósítható meg, tudniillik, hogy egy ország arra törekedjék, hogy az idegen piactól lehetőleg függetlenítse magát, mivel az az illető országnak nemcsak mint vevőnek, hanem mint eladónak is hasznot fog hozni.

Nem szükséges hangsúlyozni, hogy a nemzetközi forgalom árúinak megállapítása esetében, megújul a kérdés az ármeghatározási tényezők iránt. Smith szerint az árakat megszabja valamely jószágban az a mennyisége, melyet érte más jószágban adni kell. Ricardo szerint pedig valamely jószág árát megszabják azok az árú, melyeket a jószág előállításánál fel kell áldozni. Azt hisszük, hogy e vitában Ricardónak kell igazat adni. Minden jószágnál az elsődleges ártényező az áldozat, melybe annak előállítása

¹⁾ Az egész haszon — mondja helyesen Fawcett — mely minden külkereskedelmi transactionból származik, a kereskedelmet űző két ország között megosztatik ama kereslet megfordított arányában, mely kereslettel azon árra nézve bír, mely a másik országból behozatik. (Manual of political economy. London, 1874.) 376. l.

kerül és a két oldalról hozott áldozatoknak megfelel az arány, melyben a javak egymás ellen cseréltetnek. Külsőleg, a forgalom álláspontjából tekintve, valamely jószág ára kifejezést talál egy másik jószágnak bizonyos mennyiségében, melyért azt kicserélik, de ezt a mennyiséget megállapítják azok az áldozatok, melyek a két jószág előállításáért hozatnak. Az ár belső oka tehát az előállítás vagy megszerzés céljából hozott áldozat. Ezen ártényező ismerete nélkül lehetetlen volna a forgalmi árt megállapítani. Mivel A jószág előállítása x áldozatot követel, B jószágé y áldozatot, azért cserélik a két jószágot x és y arányában. A csereviszonylat két jószág árának kifejezője, nem annak oka. Szóval, az ár meghatározó tényezői az előállítási költségek, az ár kifejezője a jószág, mely érte cserélhető. Ez megfelel a pénzforgalom mindennapi természetének. A pénz, melyben a jószág árát kifejezzük, az ár kifejezője, nem annak oka.

És itt még megjegyezhetjük azt is, hogy e tekintetben lényeges különbség a belső forgalom és a nemzetközi forgalom között nincs. Ha az előadott felfogás szerint a nemzetközi forgalomban minden országra nézve a becserélt jószágra nézve nem annak előállítási költségei irányadók, hanem az érte adott jószág termelési költségei, ha pl. a Németország és Magyarország közötti forgalomban Magyarország szarvasmarhát ad, Németország vegyészeti cikkeket, akkor Magyarország szempontjából tulajdonképp a vegyészeti cikkek termelési költségei nem ezeknek termelési költségei, hanem az értök odaadott szarvasmarha termelési költsége; de lényegben a belső forgalomban is ugyanaz az eset. Ha a belső forgalomban a mezőgazda szarvasmarhát ad el és az érte kapott pénzért vegyészeti cikkeket vásárol, akkor is a mezőgazda által a vegyészeti cikkért hozott áldozat azok ára, az ő szempontjából az az áldozat, melyet tőle a vegyészeti cikkért odaadandó szarvasmarha termelése követel. Minthogy pedig ezen áldozat végelemzésben a szarvasmarha termelési költségeitől függ, a csereviszony vegyészeti cikkek és szarvasmarha között a viszonylagos termelési költségektől függ, úgy láthatjuk, hogy a belforgalomban is ép úgy mint a külforgalomban végelemzésben az ár a viszonylagos termelési költségektől függ. Annyi mindenesetre a Mill-Cairnes-féle elmélet értelmében megengedhető, hogy különböző államok nagyobb érdekellentéte folytán nagyobb jelentőségű

kérdés, mennyi áldozatot kell minden országnak a másikban termelt javak megszerzésére hozni, mint a belföldön, hol az érdekelletétek kisebbek és csak egyes csoportokon belül működik. Egyenesen azt mondhatni, hogy hatalmi tényező jellegével bír az, milyen áldozatokkal képes valamely ország a másikban előállított árúkat megszerezni, a végső oka ennek pedig tagadhatatlanul a termelési költségek viszonylagos alakulása.

A feltevés, hogy a nemzetközi forgalomban az árak úgy alakulnak, hogy kereslet és kínálat egyensúlyba helyezkedik, ép úgy, mint a belkereskedelemben, természetesen a comparatív termelési költségek határain belül is csak azon esetre áll, hogy a két ország között más gazdasági viszony nem áll fenn, mint az árúforgalom. Abban az esetben, ha valamely ország más országnak más gazdasági vagy egyéb okból tartozik értékeket küldeni, akkor már nem helyezkedik a behozatal és a kivitel egyensúlyba, ellenkezőleg, itt oly viszony válik szükségessé behozatal és kivitel között, mely az összes tartozások és követelések állapotának megfelel. Tegyük fel az esetet, hogy Magyarország Ausztriának tartozik nemcsak küldött árúkért, hanem hitelben kapott tőkékért, aztán vállalati hitelért, aztán a nagy számban osztrák fürdőkben és nyaralóhelyeken tartózkodó magyar honpolgárokért stb., akkor Magyarország kivitelének oly nagynak kell lenni, hogy nemcsak az árúbehozatalból származó tartozásoknak, hanem a többi tartozásoknak egyenlegét képezze. Mert, feltéve, hogy ez esetben is behozatal és kivitel egyenlő volna, mi volna ennek következménye? Akkor Magyarország természetesen a többi tartozásáért kénytelen volna pénzt küldeni, ennek folytán, mint rendesen ilyen esetben, a nemesezrek kiözönlése, illetőleg Ausztriába való beözönlése folytán az árak Magyarországon csökkennének, Ausztriában emelkednének. Ausztria ennek folytán több árút vásárolna Magyarországon, a kivitel tehát ennek következtében már most emelkednék és oly arány jönne létre behozatal és kivitel között, mely az összes tartozások és követelések arányának megfelel. A nemzetközi követelések egyenlete nem lehet ugyanaz, mint a behozatal és kivitel egyenlete.

Elméletileg és gyakorlatilag a nemzetközi követelések egyenlete természetesen mindig bizonyos időpontra kell hogy

vonatkozzék, pl. egy évre. A gazdasági élet, valamint általában az élet folyamában természetesen nincs nyugvópont, nincs válaszvonal: a gazdasági élet is okok és okozatok folytonos folyamata. A nemzetközi kereslet egyenlete tehát teljesen nem állapítható meg; folytonosan változik a »követel« és »tartozik«, majd a követelés, majd a tartozás nagyobb. Mindig csak irányzatról lehet szó, de a mely oly erősen gyökerezik, hogy mégis logikailag csak az a tétel áll, hogy követelés és tartozás egyensúlyba helyezkedik. Ez annyira kétségtelen, hogy közhelynek mondhatjuk, mert az áralakulásnak épen az a rendeltetése, hogy annak mechanizmusa útján ez az egyensúly létrejöjjön. Ebből az a nem eléggé méltányolt tény is következik, hogy egy adott időpontban a forgalomban levő árúk nemzetközi árainak megállapításánál a nemzetközi fizetési mérleg is oki szerepet játszik. Ha ezt a nemzetközi forgalom jelenségeinek egész területére kiterjesztjük, úgy azt az általános tételt állíthatjuk fel, hogy az árúk nemzetközi árainak megállapításánál az ezen árúknak mutatkozó kölcsönös keresleten kívül a fizetési mérleg általános állapota is mint ármeghatározó tényező érvényre jut.

A vizsgálódás egyszerűsítésére a nemzetközi árak megállapításának azon egyszerű esetéből indultunk ki, hogy csak két ország, még pedig csak két árú tekintetében áll egymással kereskedelmi összeköttetésben. A jelenség complicálódik, ha most azt az esetet tesszük vizsgálódás tárgyává, melyben több országban, vagy több árúban, vagy több országban és több árúban folyik a kereskedelem. Tegyük tehát fel, hogy a forgalom nemcsak Magyarország és Németország között folyik, hanem ezenkívül még Németalfölddel. Tegyük fel, hogy Magyarország 1 métermázsa lisztért 150 méter vásznat cserél be. Feltéve már most, hogy Magyarország a liszt számára Németalföldön is talál piacot és hogy Németalföldön 1 métermázsa lisztért 170 méter vásznat kap. Ez esetben Németország is kénytelen lesz 1 métermázsa lisztért 170 méter vásznat adni, mivel Magyarország különben egész vászonszükségletét Németalföldön fedezné. Ez csak akkor változnék, ha Németalföld nem volna képes Magyarország egész vászonszükségletét fedezni, vagy az egész rendelkezésre álló lisztre nem volna szüksége, avagy Németország a magasabb ár mellett csak kisebb mennyiséget volna hajlandó venni. Magyar-

ország előnye ez esetben abban áll, hogy termelvénye számára több piacot találna, mert az esetben, ha egyik piacza, Németország elesnék, az árképződés előnyét is elvesztené Magyarország, még akkor is, ha Németalföld a vásznat olcsóbban tudná termelni, mint Németország.

Ha végül azt az esetet vesszük szemügyre, midőn két ország között a forgalom nem két árúra szorítkozik, hanem hogy pl. Magyarország a liszten kívül cukorral is tudná a német piacot ellátni. Tegyük fel, hogy a cukor termelési költsége is Magyarországon annyi, mint egy métermázsa liszté, ellenben Németországban annyi, mint 180 méter vászoné. Ha Magyarország most a cukrot 160 méter vászonért kínálja, akkor Magyarország a német cukrot kiszorítja. Németország most a cukrot Magyarországon fogja venni, ellenben az eddig vásárolt lisztnak csak egy részét, feltéve, mint mondtuk, hogy Magyarországon az illető ár mellett a német vászon számára nagyobb fizetési erő nincs.

Összefoglalva a nemzetközi árak tekintetében tett vizsgálódások eredményét, ez természetesen nem úgy értelmezendő, mint ha az árképződés a nemzetközi kereskedelemben ellenkeznek a termelési költségek tanával vagy azt felfüggesztené. Itt csak egy különleges, bonyolultabb esete a termelési költségek elméletének áll előttiünk.

Álljon itt még egy figyelemreméltó megjegyzés, melyet Stuart Mill a fizetési képességnek a nemzetközi árak alakulására gyakorolt befolyása tekintetében tett, mely gyakorlati jelentőséggel is bír. A mint már kifejtettük, passiv fizetési mérleg esetében a nemzetközi kereslet egyenlete úgy fog alakulni, hogy az árumérleg nem mutat egyensúlyt és a kivitel annyival fogja meghaladni a bevittet, a mennyi épen szükséges a hitelező, illetőleg követelő országgal szemben fennálló passiv saldo kiegyenlítésére. Azonban ezen fokozott kivitel a nemzetközi árak megfelelő alkalmazkodását tételezi fel, mert csak akkor talál helyét, ha az adós, illetőleg tartozó országból árúk, melyek eddig a külföldi kereslet tárgyát nem képezték, most kerestetnek. Ha tehát addig a nemzetközi árak előbbi állapota mellett a kivitel lehetséges nem volt, úgy a mostani lehetősége a nemzetközi árak arányában bekövetkezett változást bizonyítja. Szóval az adós vagy tartozó ország tartozik a kivitt árúkat az eddiginél kedvezőbb, azaz alacsonyabb

árak mellett kínálni. Ebből a következő fontos tételt kell levezetni. Egy ilyen helyzetben levő ország tehát nemcsak azt a terhet viseli, melyet a nemzetközi tartozások képeznek és az abból származó hátrányt, pl. a váltóárfolyamoknál, hanem azonkívül kénytelen árúit kedvezőtlenebb feltételek mellett a külföldnek átengedni, mint az passiv fizetési mérleg nélkül történik. Ebből pedig az a kétségtelen tény következik, hogy egy eladósodott országnak, vagy egy országnak passiv fizetési mérleggel arra kell törekednie, hogy az árak belföldön csökkenjenek, hogy ennek hatása alatt a kivitel emelkedhessék.

5. A nemzetközi kereskedelem és a nemesércz-forgalom.

Ricardo alaptétele az, hogy egy ország nem visz ki több árút, mint a mennyit behoz, csak akkor, ha forgalmi eszközben felesleg van, a mikor előnyös, hogy azok a kivitel egy részét tegyék. »A pénz kivitelének oka annak olcsósága és nem következménye, hanem oka a kedvezőtlen mérlegnek. Nem viszsziük ki, ha nem küldenők jobb piacra vagy ha volna oly árú, melyet több haszonnal vihetnők ki . . . Pénz tehát csak akkor küldeték egy adósság törlesztésére, ha fölösleg van, ha az a legolcsóbb árú, melyet ki lehet vinni.«¹⁾

Mint minden tétele Ricardónak, ez is csak in abstracto igaz, mert van olyan eset, hogy a külföld nem hajlandó mást elfogadni, mint nemesérczpénzt, mint pl. most Amerika az Angliába szállított árúk egy részét aranyban követeli.

Ricardo a szövevényes gazdasági jelenségeket mindig egyszerű képletekre vezette vissza. Ez áll az aranymozgalom és a külkereskedelem közötti összefüggésről is. Általában áll az, hogy a kereskedelem a csere alakját veszi fel.²⁾ A nemesérczek

¹⁾ Works, 268. l.

²⁾ Smith az érdekes esetet mondja el, hogy Anglia a dohánygyarmatokkal a kereskedést olyképp folytatta, hogy ezek dohánynyal fizettek meghatározott áron; a termésig a bevitt árúk hitelezettek, »arany és ezüst nagyon ritkán fordultak elő a forgalomban«. A czukorgyarmatokban ellenben nagyobb volt Anglia bevitele, mint kivitele és a gyarmatoknak a mérleg kiegyenlítésére kénytelenek lettek volna aranyat Angliába vinni;

tulajdonképen csak másodrendű szerepet játszanak. Ha Magyarország Németországtól vásznat, Németország Magyarországtól lisztet vásárol, úgy a vásznat importáló magyar kereskedő fel fogja keresni a lisztet exportáló magyar kereskedőt, az annak tárczájában levő német elfogadványt meg fogja venni, elküldi a német vászongyárosnak, a ki a berlini lisztkereskedő által a váltót beváltatja. Tehát sem Magyarország nem küld pénzt Németországba az onnan behozott vászonért, sem Németország nem küld pénzt Magyarországra az onnan behozott lisztért. A kölcsönös követelések hitelpapírok által egyenlítettnek ki. Másképen áll a dolog, ha Magyarország ugyan vásznat vesz Németországban, de Németországnak nincs szüksége a magyar lisztre. Akkor Ricardo szerint nemesércz szivárog át Magyarországból Németországba, Magyarországon az árak csökkenni fognak, Németországban emelkedni fognak, mire új lehetőségek, új helyzetek keletkeznek. Olyan árúk, melyek eddig Magyarországból nem vitethettek ki, a pénz értékének emelkedése, az árak csökkenése következtében Magyarországból ki fognak vitetni, míg Németországban ép az ellenkező processus fog beállni. Magyarország kivitele tehát emelkedik, Németországé csökken, a nemesércz kiszivárgása tehát Németországba csökken, vagy egyáltalában szünetel, sőt beállhat az ellenkező eset, nemesérczkivitel Németországból Magyarországra. Ez csak egy schematicus eset, mely a való élet bonyolult eseteit persze nem magyarázhatja. Még pedig különböző okokból. Először azért, mert Ricardo a neki sajátos alapvető felfogásból indul ki a pénz mennyisége és az árak alakulása közti összefüggést illetőleg. De ez az összefüggés nem olyan kényszerítő, mint jóformán semmi a gazdasági élet szövevényes folyamatában. Az árak nem követik mindig a pénzmenyiség változásait és a mi nagyon fontos, különböző árucsoportok különböző viselkedést tanúsítanak a pénz értékében mutatkozó hullámzások befolyását illetőleg. Számos árucsoport és szolgáltatás van, melynek árai hosszú időn át ellentállanak ezen befolyásnak. Tooke is kimutatja nagyjelentőségű vizsgálódásaiban,

minthogy azonban az ültetvénytulajdonosok Angliában székelték, az aranyküldés a gyarmatokból felesleges volt. (Inquiry, London, Nelson and Sons. 401. l.)

hogy Californiában és Ausztráliában az emelkedett aranytermelés következtében beállott szaporodása az arany mennyiségének soká nem jutott az árakban kifejezésre és nem teljesen. Aztán más körülmények is jönnek tekintetbe. Minden ország természetesen nemcsak egy országgal áll összeköttetésben, hanem a külkereskedelem nagy kiterjedése mellett jóformán azt mondhatjuk, hogy minden ország minden országgal áll összeköttetésben. Már pedig megtörténhetik, hogy az országok egyik csoportjával szemben a kereskedelmi mérleg — a fizetési mérlegről nem is szólunk — aranybehozatalt von maga után, egy másik csoporttal szemben aranykivitelt. Aztán arra a körülményre is kell tekintettel lenni, hogy sok esetben, — sőt talán rendszeren, — nemesérczáramlatok helyet foglalnak, de ezek sokkal jelentéktelenebbek, semhogy az árakat feltűnően befolyásolják. Ép ez lesz alkalmasint a szabály, mert a nemesérczek nagy szaporodása vagy csökkenése minden gazdasági területen erős rázkódtatásokat vonna maga után. Azt az esetet is kell szem előtt tartani, hogy a kiszivárgó nemesércz nem a forgalomból származik, hanem a hoardsból, viszont a beszivárgó oda folyik, tehát mindkét esetben a forgalomban levő nemesérczek mennyisége nem változik, tehát az árak sem. Végül akadályok is gördülhetnek a nemesérczek kiegyenlítő működése elé, így papírpénzországokban, a hol a forgalomból nem meríthetni nemesérczeket, mert nincsenek, sem abba nemesérczek nem folyhatnak, mert a disagio ezt megakadályozza. Ezt az esetet Ricardo is említi azon megjegyzés kíséretében, hogy hasonló hatással bír a nemesérczáramlás minden megakadályozása. »Ily esetekben a váltóárfolyamok lehető hullámvázának semmi hatása nincs«, mondja Ricardo.¹⁾

A kiegyenlítések tehát nem oly egyszerűen és símán mennek végbe, mint azt a Ricardo-féle schema feltételezi. Esetleg adóssági viszonyok is keletkezhetnek, melyek különböző módon találják kiegyenlítésöket.

Az itt érintett kérdés ismét egyik közgazdasági alapproblémával függ össze, azzal a kérdéssel, vajjon a pénz mennyisége

¹⁾ Works. 84. l.

oka vagy okozata az áraknak. Tudvalevőleg e kérdés igen mélyen menő vizsgálódásokban foglalkoztatja a tudományt. Alapjában véve itt ismét azzal a körülménnyel állunk szemben, a melyet több helyen, így Társadalmi gazdaságtanomban, valamint a jenai Évkönyvekben tárgyaltam, azzal a jelenséggel, hogy a társadalmi tüneményekben az okozatok okokká válnak, az okok maguk is okozatok.¹⁾ Habár általában véve az árak a pénz mennyiségétől, illetőleg annak értékétől függenek, azaz a pénz értékében fejeztetnek ki, mégis a gazdasági élet bizonyos adott, stationär állapotában az árak egyúttal mint okok szerepelnek, melyek a forgalomban levő pénz mennyiségére bizonyos befolyást gyakorolnak. A Ricardo-féle tétel a nemesérczek eloszlását illetőleg tehát annyit jelent, hogy egy adott stationär állapotban a pénz mennyisége eredmény, hatás, nem ok, így tehát a külkereskedelem vizsgálatánál figyelmen kívül hagyható. A külkereskedelem alakulását a csere tárgyat képező árúk comparativ költsége határozza meg, ezzel szemben a pénz csak kifejezési mód, functiója csak alaki.

Hogy a nemesérczforgalom ténye a külkereskedelem menetét lényegileg nem változtatja, könnyen a következőből felismerhető. A bevétel és kiviteli egyensúlyának állapotában, — és ez egyensúly felé az idő folyama alatt a dolgok természete törekszik — árúknak becserélésénél árúk ellenében, a nemesérczek kiküszöbölésével az egész bevétel értéke egyenlő lesz az egész kiviteli értékével. Ugyanez történik természetesen akkor is, ha a forgalom nemesérczekkel eszközöltetik, mert hiszen lényegben nem változik semmi; egyetlen ország sem mutat hiányt, mely nemesércz küldésével kiegyenlítendő volna. Mi történik már most, ha az egyensúly megzavartatik, azaz *A* ország árúbehozatala nagyobb, mint ugyanezen ország árúkivitelének értéke? Az árúcsere kezdetleges állapota mellett természetesen az egyensúlyt másképp nem lehet helyreállítani, mint oly módon, hogy az illető ország vagy csökkenti árúbevételét, vagy nagyobbítja árúkivitelét. Ez világos. És bizonyos, hogy a nemesérczforgalom be-

¹⁾ Társadalmi gazdaságtan. I. kötet. 5. kiadás. L. továbbá Jahrbuch f. Nationalökonomie u. Statistik. Jena, 1912: Kurze Beiträge zur theoretischen Sozialökonomie.

hozatala után sem lehet az egyensúlyt más módon helyreállítani, habár egy új láncszemnek a folyamatba való beiktatása következtében a jelenség más képet mutat. Ebben az esetben is az ország vagy csökkenti bevitelét, vagy emeli kivitelt: Tertium non datur. Csakhogy ez most oly módon fog történni, hogy az illető ország a behozatali többletet kénytelen nemesérczküldéssel kiegyenlíteni. A pénzküldemények folytán most *A* országban a nemesércz mennyisége csökkenni fog, *B* országban szaporodni fog; amott csökkennek az árak és csökken a bevitel, illetőleg emelkedik a kivitel; emitt emelkednek az árak és csökken a kivitel, illetőleg emelkedik a behozatal. Mert mihelyt *A* országban az árak csökkennek, azonnal egyes árúk a kivitelre alkalmasak lesznek, ellenben a bevitelre már többé nem alkalmasak. Eltekintünk az eset egyszerűsítése kedvéért attól, hogy a zavart egyensúlynak első hatása a váltóárfolyamoknál fog mutatkozni; *A* ország nem fog elég fizetési eszközökkel rendelkezni; ennek következtében emelkedik a váltóárfolyam, miáltal a behozatal megdrágul és mecsökken, ellenben *B* országban az idegen fizetési eszközök diságiót mutatnak, a mi a kivitelt *A*-ból *B* felé emeli. Az eredmény tehát mindenkép ugyanaz, mint oly állapot mellett, a melyben a nemesérczek nem szolgálnak fizetési eszközül és árúk árúk ellenében cseréltetnek. Ebből is láthatni, mily fontos kiegyenlítő hatása van az árképződés mechanizmusának a nemzetközi kereskedelemben.

A gazdasági jelenségek nagy szövevényessége mellett természetesen nem szabad arra számítani, hogy ezek a jelenségek egészen typicusan alakulnak. Már a gazdasági causalis nexusnak említett sajátosága miatt. Mert ha a kiindulási pont az is, hogy váltóárfolyam és nemesérczarámlás a kereskedelmi és fizetési mérlegtől függ, úgy viszont a gazdasági élet gyakran nyújt nekünk alkalmat az ellenkezőnek constataálására, hogy tudniillik nemesérczforgalom és váltóárfolyam nem következménye, hanem indító oka a kereskedelmi és fizetési mérlegnek. A mellett mindig okunk van szem előtt tartani, hogy a mai, táviraton, kábelen, telefonon alapuló világforgalom mellett, a hol milliárdok észrevétlenül a villamos sodronyon repülnek, a fizetési mérleg állapotának pontos ismerete teljesen illuso-

rius.¹⁾ Így tehát meg kell elégednünk azzal, hogy egyszerűen irányzatokat jelölünk meg, és nem szabad zavarba jönni azon tény következtében, hogy a jelenségek nem mindig az általunk felállított schema szerint folynak le, hogy váltóárfolyam és nemesérczáramlás egyfelől, fizetési mérleg másfelől nem harmonikusak és hogy nemesércz beszivárog, mikor a fizetési mérleg annak kiszivárgását indokolná és megfordítva.

A külkereskedelem, mint mondtuk, az árucserre képét mutatja. A nemesérczek befolyása, vagyis a pénz befolyása tehát itt nem jut mindig kifejezésre és döntő szerepet nem játszik. Különböen ha közelről vizsgáljuk a belforgalmat, lényegileg ugyanazt találjuk. A pénz, a nemesércz csak mérték és csereeszköz. A helyett, hogy az árukat egymással közvetlenül összehasonlíthatnók, azokat az általánosan elfogadott értékmérővel hasonlítjuk össze és az általánosan elfogadott csereeszköz ellenében cseréljük be. Bár lényegileg a paraszt búzájáért ruházatot akar szerezni, mégis a búza értékét előbb a pénz értékében fejezi ki, aztán a ruházat értékét pénzben és a búzát pénzéért cseréli, hogy ismét a ruházatot pénzzel beszerezhesse. A külkereskedelem, a hol a nemesércz áru, mint minden más áru, az áruviszonylat még közvetlenebb. A pénz illetőleg nemesércz szerepel mint minden más áru és a csereforgalomban tehát úgy mint minden más áru a költség-törvény, esetleg a comparativköltségek törvénye alá esik, mint minden más áru. Mint tulajdonképeni fizetési eszköz a pénz csak egy saldo kiegyenlítésénél szerepel. De még ez esetben sem járul új mozzanat a külkereskedelem alakulásához. Mert a mennyiben ez történik és a mennyiben a forgalmi eszközök mennyisége változik, természetesen a kereslet és kínálat változása folytán módosulás áll be. De ekkor is a folyamat rendszerint úgy fog alakulni: A forgalmi eszközök szaporodása az egyik országban ott az árakat emeli, a külföldön nyomja, így tehát ott a kivitel csökken, itt emelkedik, miáltal ismét a nemesérczek

¹⁾ Jaffé: Míg azelőtt az idegen váltóárfolyamok állása némileg biztos mértéke volt az előrelátható aranyáramlásoknak, ma néhány, kevés kézen keresztülmenő óriási transactio folytán az értéktözsde, az egész fizetési mérleg heteken át teljesen más képet mutat. (Das englische Bankwesen. Lipse, 1905. 171. l.)

eloszlásának az a szabálya áll elő, mely Ricardo szerint az egyes országok viszonyaiból természetszerűen kialakul.

Legalább szabály szerint. Kivételek nincsenek kizárva. Új nemesérclelhelyek felfedezése, hatalmas hadisarcz, a forgalomból kivont nagy nemesérckészletek forgalomba hozatala, a mint az a történelem folyamán többször bekövetkezett, a külkereskedelemre bizonyára nagy befolyást fognak gyakorolni. Már fent említést tettünk az ausztráliai aranytermelés esetéről. Az aranytermelés óriási emelkedése számos oly áru behozatalát idézte elő, melyek más körülmények között inkább a kivitel tárgyai voltak.

Még egyre akarunk utalni. Minthogy, mint fentebb említettük, a nemzetközi forgalomban a pénz, illetőleg a nemesérczek hasonlóképp mint árúk szerepelnek, holott a belforgalomban az törvényes fizetési eszköz és értékmérő, ebből következő különbség támad. A belforgalomban ennek következtében a pénz értékét változatlanak tekintjük; a pénz maga minden érték mértéke, tehát maga értékben állandó. A nemzetközi forgalomban pedig a pénz árú és mint árú természetesen értékben változó. A belforgalomban a nemesérc érték hullámzása bizonyos határig nem létezőnek tekintetik, a külforgalomban pedig pontosan tudomásul vesszük a nemesérczek értékének változását. Ily értelemben a külforgalomban az árúk értékelése pénzben kifejezve pontosabban történik. A belforgalomban az árak hullámzása ennek folytán, mivel a nemesérczeket értékben változatlanak tekintjük, mindig az árúk értékében bekövetkezett változásokra vezetendő vissza, de a külforgalmi árak esetleg a nemesérczek árváltozásait tükröztetik vissza.

Abból a feltevésből indultunk ki, hogy a külkereskedelem tulajdenképp árúknak, javaknak cseréje. Ez természetesen mindig egy-egy ország egész kereskedelmére vonatkozik. Az egyes kereskedelmi transactióknál a pénz mint érték ugyanazt a szerepet viszi, mint a belforgalomban. A milliárdok, melyeket a külkereskedelem forgalomba hoz, árúknak cseréltetnek, nem pénzben, hisz az nem is volna kivihető. Viszont a belkereskedelemről is végre mondhatnók, hogy egészben véve az is csere árúknak, a pénz csak vehiculum és a forgalom óriási összegei tudvalevőleg esetleg a forgalmi eszközök igen szerény készletével eszközölhetők.

Ha általában a pénz, illetőleg a nemesérczek befolyása a külkereskedelemre latensnek tekintendő, úgy ezt a felfogást mégsem lehet átvinni a pénzforgalom, illetőleg a valuta bizonyos alakulására. Csak mellékesen legyen említve, hogy már az ércnek verdedíja alkalmas bizonyos módosítás előidézésére, a mennyiben az mint akadály, mint a comparativ költségek eltolása tekinthető. De különös figyelmet érdemel a megromlott valuta-rendszer. Egy elértéktelenedett, agióval terhelt papírpénz, és a mi erről áll, áll más deteriorált valutáról, mint ezüstvalutáról, különböző irányban fog a külkereskedelem alakulására befolyást gyakorolni. Mindenekelőtt ilyen papírpénz kiszorítja a fémpénzt és nagyrészt külföldre hajtja. Külföldön — a nemesérczpénz utáni kereslet nem változván — a nemesércz értéke csökkenni fog. A külföldre szorított nemesérczpénz árúkra fog cseréltetni; árúk fognak tehát a külföldről a belföldre kerülni, még pedig az eddiginél drágább árak mellett. Ez tart még a belföld nemesérczkészlete eltűnt, melynek visszaáramlását a papírpénz megakadályozza. Továbbá mutatkozik a papírpénz hatása a külforgalmon abban, hogy az mint kiviteli praemium érvényesül, minek folytán a bevétel csökken, a kivitel emelkedik.¹⁾ Ez következőkép megy végbe. Minthogy a külföld nemesérczczel fizet, melyet a kivitellel foglalkozó termelő vagy kereskedő otthon papírpénzben vált fel, úgy mentől kevesebbet ér a papírpénz, mentől nagyobb a disagiója, annál több papírpénzt fog ő a külföldön nyert nemesérczért kapni, a mi a kivitelt mesterségesen fokozza, esetleg tényleges veszteség mellett is. Tegyük fel p. hogy két országban a métermázsa cukor termelési költsége 60 korona aranyban és a termelési költségek ily állapota mellett kereskedelem cukorban nem jön létre. Most az egyik országban behozatik a papírvaluta; a papírpénz disagiója szemben az arannyal 50%. Következmény: a belföldön a cukor árat 90 koronával kellene jegyezni és a külföldön, ha cukor kivitelnék, annyi nemesérczet kellene kapni, a mennyiért belföldön 90 koronát adnak papírban. De a termelőt vagy keres-

¹⁾ Érdekes, hogy az ellenkező nézetnek is vannak képviselői. Az a nézet, hogy a papírpénzforgalom a bevittelt emeli. Így Cairnes (Some leading principles, international values. 83. l. s. k.).

kedőt esetleg csábítja a külföldre egy alacsonyabb ár is; ő eddig 60 koronát kapott — igaz aranyban —; most kiviszi 56 koronáért, mely itthon 84 koronát ér papirban, mely ár látszólag igen előnyös, de csak látszólag, mert nem nyereséget hoz, de veszteséget. Nyereség csak akkor állhat be, ha a termelő bizonyos kiadásánál, mondjuk a munkabéréknél, az agio hatása nem érvényesül, ő papirban is csak annyit fizet, mint azelőtt aranyban. Azonban akkor az ő nyeresége nem a termelés és áralakulás, hanem a jövedelemeloszlás eredménye, a mennyiben bizonyos osztályok jövedelmökben megrövidítettek, a kik vagy helyzetüknél vagy tájékozatlanságuknál fogva nem képesek jövedelmöket az agiónak megfelelően emelni. A papirvaluta ily módon befolyásolhatja a külkereskedelmet, de az által is, hogy a vele járó bizonytalanság és értékingadozás kedvezőtlenül hat annak alakulására.

Nagyon messze vitt abstractiók alkalmasak arra, hogy egyes tényezők szerepét jobban lássuk, de az egész alakulásról helyes képet nem nyújtanak. Így bizonyos, hogy a külkereskedelem befolyásolása a fizetési eszközök hullámozása folytán csak ritkábban, hosszú idő múltán és nagyobb intenzitás mellett okozhat mélyebb változásokat a nemzetközi viszonyokban. Végelemzésben a külkereskedelem az egyes országok termelési, illetőleg fogyasztási viszonyainak alapszik, azon, hogy az egyik ország természeti termelési viszonyainak, gazdasági fejlődésének megfelelően, az egyik áruból többet termel, mint saját szükséglete, tehát a fölösleget kiviszi, ellenben a másik áruból a szükségletnél kevesebbet termel, a hiányt tehát a behozatal útján pótolja. Nem igen fordul elő természetesen, akárhogy alakul a fizetési mérleg és a váltóárfolyam, hogy Tokaj, vagy Reims, Bordeaux, Malaga borfeleslegüket, Sheffield aczélárúit, Newcastle, Cardiff szenet nem vinne ki, mert az illető területek termelési viszonyai olyanok, hogy e kivitel azoknak természetes, szükségszerű folyamánya. Ezt oly könnyen nem lehet változtatni és némely árukban tudvalevőleg a termelés által szabott iránya a kivitelnek évszázadokig tart. A jelenség mértéke változhatik, de nem a lényeg, mivel annak eleme természeti, történeti, gazdasági viszonyokban rejlik.

6. A nemzetközi mérlegek.

Főleg a nemesérczáramlások megítélésére szükségesnek találják bizonyos mérlegek felállítását. Így a mercantilsták felállították a kereskedelmi mérleget, az árúbevétel és kivétel összehasonlítását. Midőn ezen mérleg hiányosságát és megbízhatlanságát messzebbmenő következtetésekre felismerték, felállították a nemzetközi fizetési mérleget, mely a nemzetközi (és közvetve a nemzeti) viszonylatokból eredő gazdasági helyzetről már mindenestre tökéletesebb képet nyújt. Ezzel sem megelegedve, újabban javasolták — e javaslat tulajdonkép Smithre nyúl vissza — a gazdasági mérleget, a nemzet összes termelésének és fogyasztásának összehasonlítását. Nem akarjuk e fontos kérdést csak úgy mellékesen elintézni. Csak annyit jegyünk meg, hogy még messze vagyunk attól, hogy a gazdasági mérlegek kérdését megoldott-nak tekinthessük, ennek már a statistika tökéletlensége is útjába áll. Mindenekelőtt azzal kellene kezdeni, hogy egyes részletmérlegek felállíttassanak és azok tökéletesbítése sikerüljön. Ilyen részletmérlegek volnának: 1. az árumérleg; 2. a hitelmérleg, a távirvának és telephonnak a mai forgalomban való nagy szerepe mellett, egyik legnehezebben megoldható feladat; 3. a nemesérczmérleg; 4. a közlekedési, fuvarozási vállalatok mérlege; 5. a nemzetközi utazások, fürdőzések, expedíciók, be- és kivándorlás mérlege. Nem szükséges megjegyezni, hogy ezek az egyes mérlegek egymással szoros összefüggésben állanak; így pl. a kereskedelmi mérlegből részben következtetni lehet a fizetési mérlegre. Mert a fentiből következik, a mi nem is vonható kétségbe: ha az árúbevétel az árúbehozatal túlhaladja, — a mi activ mérleget adna a kereskedelmi mérleg szempontjából, ez rendszerint, habár esetleg csak mulólag, az illető ország passiv fizetési mérlegére enged következtetni; ha ellenben az árúbevétel nagyobb mint a kivétel, — a mi a kereskedelmi mérleg nyelvezete szerint passiv mérleg lenne — ebből az illető ország activ fizetési mérlegére kell következtetni. Így a szavak értelme megfordul, mert a hol a mercantilsták passiv mérleget láttak, ott a fizetési mérleg alkalmasint activ lesz és megfordítva. Mert a beviteli többlet alkalmasint a fizetési mérleg aktivitását egyenlíti ki, a kiviteli többlet a fizetési mérleg hiányát. Ez persze nem vonatkozik egyes

esetekre, így pl. nem arra az esetre, midőn egy ország külföldön kölcsönt vesz fel, tehát a másik hitelez, mert ez esetben, addig, míg a kölcsönművelet lebonyolítottatik és ha az pl. túlnyomóan árukban történik, a kölcsönadó ország nagyobb kivitellel, a kölcsönző ország pedig nagyobb bevittel fog bírni. Hiszen lehet ezt úgy is feltüntetni, hogy a kölcsön felvétele időszakájában, mintha a kölcsönadó a szenvedő, a terhelt, a passiv, a kölcsönvevő a kedvezményes, az activ volna. Így mindenesetre megállapítandó, hogy árumérleg és fizetési mérleg szoros kölcsönhatásban állanak, mert az árumérleg hat a fizetési mérlegre és megfordítva. Az említett mérlegek mellett jelenleg még egy mérleg veszi igénybe figyelmünket, a háborús fizetési mérleg. Ez természetesen teljesen más képet nyújt mint a béke fizetési mérlege, sőt képes azt teljesen megváltoztatni. Így Angliának activ fizetési mérlege volt a háború előtt; nagy kérdés, vajjon olyan lesz-e a háború után. Már is az a majdnem világ csodájaként szereplő eset következett be, hogy az angol sovereignnek disagioja van, az angol sovereignnek, melynek értékét oly megingathatatlan pillérnek tartották a gazdasági világban, mint a világegyetem pilléreit. Pedig mit eredményezett a háború? Először azt, hogy rosszabbodott Angliának kereskedelmi mérlege és így fizetési mérlege, egyfelől a kivitel csökkenése, másfelől az óriási munitiobehozatal következtében; rosszabbult a fizetési mérleg, mert az Angliában levő amerikai értékpapírok felhasználtattak fizetésre és visszakérültek Amerikába. Angliának követelései Amerikával szemben tehát jelentékenyen csökkentek; Angliának fizetni kell a roppant megrágult fuvar- és hajóbiztosítási díjakat, a gyarmati katonák zsoldját, az Amerikában felvett kölcsönök kamatait, terhelik a kedvezőtlen árfolyamból származó veszteségek, — mind-megannyi tétel, melyek folytán a háború után Anglia fizetési mérlege egészen más képet fog nyújtani.

A nemzetközi mérlegek tanulmányozása minden a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó vizsgálódásnak egyik főtámpontját képezi. Azért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a statistika idetartozó ágának továbbfejlesztése a külkereskedelem bonyolult viszonyaiba való behatolás egyik fontos követelményét képezi. Mert habár a deductiv módszer egyes hívei — így Cairnes is — előkelően túlteszik magukat a statistikai táblákon, még

sem szenved kétséget, hogy azok hiányában az elmélet egyik legfontosabb alapzatát nélkülözné.

A külkereskedelem teljes elmélete követelné a tőkeátruházás — de tulajdonkép a munkaátruházás, illetőleg be- és kivándorlás — jelenségének gondos vizsgálatát is. A mi különösen a tőke átruházását illeti, annak jellege főleg abban keresendő, hogy állandó forrását képezi az értékgyarapodásnak a kölcsönző ország számára, mely egyúttal az árúbehozatalra jelentékeny befolyást gyakorol. A tőkeátruházás tetemes része természetesen árúk alakjában történik és ennyiben azon törvények szerint megy végbe, melyeket az áruforgalomra nézve kifejtettünk. Gyakran tőkefelvételek egyáltalában csak abból a czélból történnek, hogy a kölcsönadó államban árúmegrendelések tétessenek, így az angol munitio-rendelések czéljából felvett kölcsönök Észak-Amerikában. Az újabb időben, mint ismeretes, államkölcsönök gyakran csak azzal a feltétellel adatnak, hogy azoknak egy részével a kölcsönadó államban megrendelések tétessenek. A tőkeátvitel árúk alakjában főleg azon esetben bír nagy érdekléssel, a hol valamely ország védvámok által gátolja az idegen árúk behozatalát. Ilyen tőkeátvitelék áttörik azt a törekvést, hogy a belföldi piac a belföldi termelés számára megtartassék. Minthogy pedig főleg alacsonyabb fejlődési fokon álló országok a külföldi tőkepiacra vannak utalva, míg ezzel ellentétben ép ezek a belföldi termelést védvámokkal védik, itt elég erős ellentétek mutatkoznak.

Még más ellenmondásról teszünk itt röviden említést, mely a tőkeátvitelékkel és a külkereskedelemmel összefügg, tudniillik az egészen mercantilistikus ízű és ép a legelőrehaladtabb államban, Angliában, kedvelt eljárásról, mely szerint a tőkék kiözönlését nemesérez alakjában mindenféle módon gátolják, ellenben a tőke kiözönlését árúk alakjában sokfélekép előmozdítják.

7. A nemzetközi kereskedelem és a jövedelemeloszlás.

Miután most már úgy a termelésnek mint a forgalomnak, illetőleg az áralakulásnak összefüggését a nemzetközi kereskedelemmel vizsgáltuk, még röviden a jövedelemeloszlás és a kül-

kereskedelem közti viszonylatról emlékezzünk meg. A külkereskedelem hatása mindenekelőtt a jószágtermelés termelékenységének fokozása. Két nap munkájával, mondjuk például, most oly termelvények vásároltatnak, melyek eddig három nap munkáját vették igénybe. Minthogy a javak értékét legegyszerűbb alakjában a munka fejezi ki, úgy Ricardóval mondhatjuk, hogy a külkereskedelmi transactiók által a cseréértékek nem szaporodnak, csak a javak dologi értéke emelkedik, vagyis a nemzeti jövedelem most az élvezeti javak nagyobb mennyiségéből áll mint azelőtt. Ép úgy bizonyos, hogy a jövedelemmegoszlás, a nemzeti jövedelem elkülönítése földjára, munkabér és tőkekamat szerint magában véve nem kell hogy változzék. Ugyanez áll a kivitelre vonatkozólag. Itt is emelkedik a termelékenység, a nemzeti munka kedvezőbb viszonyban cserélődik tárgyi javakra, de a cserélt javak mégis csak annyi munkát képviselnek, a mennyit értük áldoztak. Ez már abból is következik, hogy javak behozatnak, melyekben mind a három termelési erő egyesül. Egészen másképen alakulnak a dolgok, ha termelő erők behozatnak, illetve kivitetnek és ezáltal az azokban való verseny változik. A jövedelemmegoszlás változása bekövetkeznék, ha pl. oly behozatal foglalna helyet, mely közvetlenül a termelő erők arányát és így azok piaci árát változtatná. Mezei termelvényeknek nagyobb behozatala lenyomja a földjára, és vele a munkabért, ellenben emeli a tőkekamatot. Hisz Ricardo szerint ez egyáltalában az egyedüli mód, hogy a nemzetközi kereskedelem útján a tőkényereség emelkedjék. Emelkedése egyes ágakban azonban hamar ide-odaáramlás által kiegyenlítettik. Fordítva, a mezei termelvények nagyobb kivitele emeli a földjára, és a munkabéreket és csökkenti a tőkényereség viszonylagos részét. Persze itt is áll, hogy a gazdasági jelenségek nagy bonyolultsága mellett ezzel az esetek tarkasága nincs kimerítve. Így az ipari termelvények behozatala csökkentheti a tőkényereséget és emeli a földjára, és a munkabéreket.

A jövedelemeloszlás tekintetében talán még fontosabb az a kérdés, milyen befolyást gyakorol a változott jövedelemeloszlás a nemzetközi kereskedelemre. Itt különösen annak a kérdésnek van gyakorlati jelentősége, milyen befolyást gyakorol a munkabér változása a külkereskedelemre. Különösen fontos ennek kuta-

tása szemben azzal a nagyon elterjedt nézettel, hogy magas munkabér a kivített gátolja. Ezt a felfogást tévesnek kell kijelenteni, mivel a munkabér általános változása a termelő erők másféle eloszlását nem idézi elő. Joggal utal azonban Cairnes arra a körülményre, hogy a külkereskedelemben feltételezett tökéletlen verseny mellett a munkabér változása egyes termelési ágakban a külkereskedelmet befolyásolhatja. Ez áll pl., ha valamely államban a közönséges munkások mellett csoportok tevékenykednek sokkal kisebb igényekkel, mint pl. a kulik. Ilyen esettől eltekintve, a külkereskedelem csak akkor mutat függőséget a munkabéréktől, ha mindkét jelenség együttes következménye egy harmadik tényezőnek. Ha pl. valamely országban a nemesérmozgalom változása következtében az ország vételereje csökken, akkor a munkabér csökkenni fog, a külkereskedelem is csökkenni fog és az eddig a külföldről behozott árúk egy része belföldön fog előállíthatni. Itt nem a munkabér a közvetlen oka a külkereskedelem változásának, hanem mindkettőnek változása a következménye egy közös oknak. Javakban és absolute kifejezve a külkereskedelem hatása alatt a jövedelemeloszlás tekintetében annak a jelenségnek a bekövetkezése sincs kizárva, hogy külkereskedelmi alakulások több jövedelmi ágra kedvező vagy kedvezőtlen hatást gyakorolhatnak.

8. A nemzetközi kereskedelem és a belkereskedelem összefüggése.

Felmerül a fontos kérdés a külkereskedelemnek és a belkereskedelemnek, illetőleg a beltermelésnek kölcsönhatásáról. Erre vonatkozólag az elméletben kevés felvilágosítást találunk. Marxnál akadunk egy megjegyzésre. Ő azt mondja egy helyen: »Az ipar és kereskedelem viszonyai minden nemzetben belül irányoztatnak a más nemzetekkel való kereskedelem által és függenek a világpiacchoz való viszonyuktól.«¹⁾ Hogy minden országnak gazdasági helyzete — főleg magasabb gazdasági fokon — a külkereskedelem által befolyásoltatik, az kétséget nem szenved. De ép oly kevésbé szenved kétséget, hogy a külkereskedelem tekintetében első-

¹⁾ Neue Rheinische Zeitung. 1. Januar 1849.

sorban irányadó a belső termelés és fogyasztás. Általában itt a kölcsönhatás működik. Bizonyára sokszor a külkereskedelem adja a leghatalmasabb lökést a termelésnek. Így a fónicziai kereskedő lökést adott nagyobb termelésre Görögországban, így a Hanza a Keleti-tenger tartományaiban, így a távolságokat megszüntető modern közlekedéssel fokozódó lehetősége a külkereskedelmi viszonylatoknak stb. De a mellett akárhányszor a belső termelés az elsődleges jelenség új viszonylatok keletkezésénél. Például új, eddig nem termelt értékek fedeztetnek fel, bányatermelvények stb. Ott nem lehet arról szó, hogy a külkereskedelem szülte a belső termelést. És ilyen eset persze igen sok van, a hol egy ország eddig nem termelt javakat bocsát a külkereskedelembé, vagy bizonyos gazdasági rendszabályokkal, mondjuk a közlekedési rendszer javítása által, abba a helyzetbe jut, hogy árúkat bocsásson a külkereskedelembé, melyek ugyan az illető országban eddig is termeltettek, de előbb kivitelre nem kerültek magas szállítási költségek miatt.

9. A nemzetközi kereskedelem előnyei.

A nélkül, hogy itt behatóbban foglalkoznánk a külkereskedelem előnyeivel, mégis néhány megjegyzést követel tárgyunk ezen oldala is. Ma majdnem gúny szól Mill ama szavaiból, hogy a külkereskedelem biztosítja a népek békéjét, holott ép a mostani rettenetes világháborút Angliának monopoltörekvései a külkereskedelem terén okozták. Különben az Angliában uralkodó elméleti felfogást is kétségtelenül befolyásolták saját érdekei. Anglia mindig azt a kereskedelmi politikát védi, mely saját érdekeinek legjobban megfelel.

Ha visszamegyünk Smithre, ki különösen a külkereskedelem kérdésének beható vizsgálódásokat szentelt, így elsősorban azok a fejtegetések vonják magukra figyelmünket, melyekben Smith a kereskedelem hasznosságára nézve különbséget tesz a belkereskedelem, a tulajdonképeni külkereskedelem és az átviteli vagy közvetítő kereskedelem között.¹⁾ Szerinte leghasznosabb a belkereskedelem, mert mindkét tőke, melyet termékenyít, a belföldéi,

¹⁾ Wealth of Nations. (London, Nelson and Son. 1869.) 151. l.

a minthogy okoskodásaiban minden transactiót a szerint ítél meg, mennyiben termékenyíti a tőkét, mennyiben tágítja a belföldi piacot. A külkereskedelem már sokkal kevésbé hasznos, mint a belkereskedelem, mert itt a termékenyített tőkék egyike a külföldé, tehát a haszon egy része is a külföldé.¹⁾ Legkevésbé hasznos az átviteli kereskedelem, mert itt tulajdonkép mindkét tőke a külföldé és az átviteli kereskedelem haszna csak azon tőkék termékenyítésében áll, melyek ezen kereskedelemnél felhasználhatók. Különben elismeri Smith, hogy nemcsak az itt érintett mozzanat jön tekintetbe, hanem pl. a tőke forgatásának száma, a mely pedig a távolsággal szabály szerint csökken. De ki kell emelni, hogy különösen egy körülmény fontos szerepet játszik, t. i. a profitráta magassága, mely pedig a külkereskedelemben magasabb lehet, mint a belkereskedelemben. Hogy a belső piac, melyre Smith mindig súlyt fektet, a külsőt terjedelemben meghaladja, az még világkereskedelmet űző országban, mint Angliában is áll. Angliában a külkereskedelem összegét a belkereskedelem egyhatodára becsülik. Sőt Giffen azt mondja: »A kiviteli iparágakban befektetett tőke és abban értékesített munka az angol iparnak csak egy töredéke. Ha ez a töredék el is tűnnék, Anglia mégis nagy és gazdag ország lenne.«²⁾ Itt is tehát Smith nézete talál megerősítést, hogy a belkereskedelem jelentősége nagyobb, mint a külkereskedelémé. Vizsgáljuk még Ricardo álláspontját is. »A külkereskedelem eredménye — mondja Ricardo — nem az értékek, hanem az árúknak és élvezeteknek szaporodása.«³⁾ Egy gabonát kivivő ország kivitelével az árú egész sorát cserélheti be és azzal sok szükségletet elégíthet ki, melyek különben nem volnának kielégíthetők. Ha pl. két ország czukrot és lisztet cserél, úgy A ország 10 napi munkával lisztet

¹⁾ Ricardo (Works, 212. l.) szellemes módon támadja Smith okoskodását, a mennyiben arra utal, hogy mindkét belföldi tőke két külföldi tőkével áll összeköttetésben, az eredmény tehát nem változik. Mégis Smithnek kell igazat adni, mert minden egyes tőke mégis egy külföldi tőkével együtt dolgozván, az előny egyik része a külföldé.

²⁾ Financial essays. (London, 1880.) 146. l.

³⁾ Ricardo itt tehát egyenes ellentétben áll a mercantilismushoz. Míg a mercantilismus szerint egy ország csak a külkereskedelem által gazdagodhatik, addig Ricardo azt az álláspontot foglalja el, hogy a külkereskedelem az értékek mennyiségét egyáltalában nem szaporíthatja.

fog termelni és azért kap *B* országtól viszont cukrot oly mennyiségben, mely 10 napi munkával előállítható. Az előny mindkét országra nézve abban áll, hogy az egyik ország 10 napi munkával több lisztet, a másik több cukrot képes előállítani. De a kicserélt javak mindkét oldalon nem képviselnek sem többet, sem kevesebbet, mint 10 napi munkát. A cserélt árúk arányában kifejezésre jut a különböző országok termelékenységé, a mely ismét különböző tényezőknek, természet, faj, gazdaság, politikai hatalom stb. eredménye.

Smith és Ricardo felfogásához hozzátehetjük, hogy a külkereskedelemben a lényeges az, hogy úgy a termelés, mint a fogyasztás közelebb hozatik a termelés, illetőleg a fogyasztás határához. A termelési erők hasznossága fokozódik, a fogyasztás tökéletesbül.

A külkereskedelem emelkedését tehát indokolja, politikai és kulturális érdekektől eltekintve, a termelés és fogyasztás tökéletesbedése, minthogy különösen a comparativ termelési költségek hatása alatt — mint fentebb láttuk — a különböző országok előnyei tökéletesebben szerveztetnek. A nemzetközi munkamegosztás nagy jelentősége csak a külkereskedelem befolyása alatt jut teljesen érvényre és azért általában minden népre, minden országra nézve a külkereskedelem előnyeit el kell ismerni. De a mondottakból következik egyuttal a külkereskedelem minden kiterjesztésének észszerű határa, mert a külkereskedelemnek, mint mindennek a gazdasági életben, pontosan megállapítható szerepe van, különösen pedig, ha szem előtt tartjuk, hogy a nemzetközi egyetemlegesség elve bizony sokkal kisebb mértékben érvényesül még mindeddig, mint a nemzetközi versenygés, rivalitas elve.

A külkereskedelem hasznossága Torrens szerint ¹⁾ különösen ott mutatkozik, a hol fiatal országok régiekkel kerülnek összeköttetésbe. A fiatal országokban a külkereskedelem gyorsítja a gazdagodást, a régiekben elhárítja annak akadályát és kitolja a stationär állapot hatását. Új országokban, a hol nem szükséges a kevésbé jó földeket művelni, sem azokat, melyek jók, de a melyeknek művelése nagy költségeket okoz, a mezőgazdaság termelékenységé rendkívül nagy, míg a gyér népesség és a csekélyebb tőke-

¹⁾ Essay on the production of wealth. (London, 1821.) 252. l. s. k.

készlet folytán, az ipari gépezet és a munkamegosztás hiányos, az ipar termelékenysége tehát csekély. Az ellenkező áll régi országokról. Itt a kényszer, kevésbé termékeny területek művelésére átmenni, vagy nagyobb tőkével művelni a területeket, napról napra nehezebbé teszi a mezőgazdasági termelés fokozását, míg a sűrűbb népesség és nagyobb tökebbőség következtében, az ipar termelékenysége emelkedőben van. Azért új országokban a haladást gátolja az ipari termékek előállításának nehézsége, a régi országokban viszont a mezei termelvények megszerzésének nehézsége. Ezeket a nehézségeket megszünteti a külkereskedelem, mely legnagyobb eredményeit ilyen országoknak összeköttetésében éri el. Azonban ebből következik Torrens¹⁾ szerint az is, hogy a gazdagodás és a népesség szaporodásával az egyes országokban a külkereskedelem előnyei csökkennek. Mihelyt az új fiatal országok népessége szaporodik, a kevésbé termékeny területek művelés alá vétele emeli a nyerstermények termelési költségét és a haladó munkamegosztás csökkenti azok ipari feldolgozásának költségeit. Minden új telepítvényen a nyerstermények árának emelkedésével csökken azoknak kivitele, az ipari cikkek árának csökkenése viszont csökkenti azok behozatalát, míg végre a külkereskedelem azon különleges cikkekre szorítkozik, melyekben az éghajlat, a föld stb. egyiknek föltétlen előnyt biztosítanak a másik fölött. Ezen végeredménykép beálló alakulás miatt Malthus az új és a régi országok külkereskedelmét kedvezőtlenül ítéli meg, a mi, mint Torrens mondja, nem helyes csak annak okáért, mivel ezen kereskedelmi viszonylatok előnyei idővel megszűnnek.

Érdekes megvilágítást nyel a külkereskedelem a mostani háborúban, a mennyiben azt látjuk, hogy a központi hatalmak, melyek gazdaságilag jóformán zárt területet képeznek és a hol a javak forgalma többé kevésbé magában zárt körmozgást tesznek, teherképesebbek, mint az entente hatalmai, melyek nem képeznek ily zárt egészet és a melyek arany és adóssági terhek ellenében kénytelenek a külföldtől nagy mennyiségű élelmiszert, nyersanyagot, munitiót vásárolni. A középhatalmak gazdasági schemája egy zárt kör: a gazdaság termel javakat,

¹⁾ U. o. 288. l.

nagy mértékben a hadsereg számára, a hadsereg ez ellenében fizetési eszközöket nyújt, a nemzet nemzeti kölcsönökben ezen fizetési eszközöket az államnak ismét visszaadja és így tovább. Így a VI. Edward által concipiált diabolicus eszme, a bekerítés, az elszigetelés, fokozva a kiéheztetés gonosz kísérletéig, melylyel Anglia a központi hatalmakat sújtani akarta, azok javára szolgál.

10. Bevitel és kivitel.

Tekintettel a külkereskedelemből származó előnyökre, az a kérdés is merült fel, vajjon valamely országra nézve a bevitel vagy a kivitel előnyösebb? A merkantilisták a kivitelre, a freetraderek a bevitelre fektették a súlyt. Nagyon kell csodálkozni, mikép lehetett e kérdést a tudományos vizsgálódás központjába helyezni és vele még logikailag gondolkozó főket is zavarba hozni. Természetes, hogy végső kialakulásban behozatal és kivitel egymáshoz tartoznak és el nem választhatók, mert egymást feltételezik. Minden egyes ország szempontjából a kivitel az eszköz arra, hogy az országnak bevitel legyen. A kivitel az eszköz, a behozatal a cél. A célt el nem érhetem, ha az eszközzel nem rendelkezem. A bevitel hiányra enged következtetni, a kivitel fölöslegre. A kivitel javaknak odaadása, átengedése, a bevitel javaknak megszerzése; a kivitel által tehát az ország javaktól megfosztatik, a bevitel által javakban gazdagítatik. A bevitel tehát kétségtelenül az, mely közvetlenül előmozdítja a szükségletkielégítést, a kivitel ellenben csak közvetve és így tehát joggal mondhatni, hogy a behozatal az, mely tulajdonkép a szükségletkielégítést tökéletesbíti, de természetesen föltételezi a kivitelt. Ép oly keresett, mint az a kérdés: fontosabb-e a bevitel vagy a kivitel, az a kérdés volna: mi célszerűbb: venni vagy eladni? Minthogy az eladás bevétellel jár, a vétel kiadással, rendesen az emberek az előbbit hasznosabbnak tekintik. Ez ép a munkamegosztás következménye, hogy az egyes gazdálkodó alanyok életében a termelő, illetőleg az eladó szempontja előtérbe jut, mivel a munkamegosztásos társadalomban tényleg minden ember gazdasági sorsa attól függ, miképen tud

ő mint termelő vagy eladó érvényesülni. Ez a népek forgalmáról is áll. Az a törvény : iparkodjál kivinni, hogy bevinni tudjál, észszerűbbnek látszik, mint az : iparkodjál bevinni, hogy kivihessél. Bevitel és kivitel összetartoznak, bevitel és kivitel feltételezik egymást és így tehát ép oly kevésbé lehet azoknak igazat adni, a kik azt a tanácsot adják, tessék csak bátran és bőven behozni és csak ebben látnak előnyt, így egyes képviselői az angol orthodox iskolának, mint azoknak, kik az ellenkező tanácsot adják és a kivitel fokozását tartják legelőnyösebbnek; a mercantilista tévedéstől, mely csak az országoknak nemesérezkekben való gazdagodását tartotta célznak, tehát az árubevitel csökkentésére törekedett, egészen eltekintve.

Hogy hová vezet a kiviteli paroxismus végső következményeiben, azt legjobban az a jelenség mutatja, melyet általánosan imperialismusnak neveznek és mely törekvés először csak arra irányult, hogy a külföldi piac mentül jobban kiterjesztessék, második stadiumban arra, hogy az állam a külkereskedelem terén a legerősebb legyen szemben a többi államokkal, végre harmadik stadiumában, hogy egyedül legyen a nagy világkereskedelemben a többi államok kizárásával. Angliából kiindulva, mely más államoknak ipari államokká fejlődésétől túlságosan féltette — pedig még óriási kiterjedési képessége van a világkereskedelemnek — saját piaczeit, többé-kevésbé más nagyobb iparral bíró államok is hasonló czélokat tűztek maguk elé, melyek tudvalevőleg a legújabb kor politikai eseményeit nagy mértékben és sajnálatos módon befolyásolták. Nincs itt a helye, hogy az imperialismus jelenségeit behatóbban tárgyaljuk, csak eredményként nézzük, mely a modern nemzetközi kereskedelemmel szoros összefüggésben áll, annak alakulását sok tekintetben befolyásolja és mely végelemzésben a kivitel túlbecsülésében találja gyökerét. A túltermelést illetőleg a túltőkésítést az imperialismus anyjának, az imperialismust a külkereskedelem és különösen a kivitel kiterjesztésére való törekvés atyjának tekinthetjük. Nem is sejtethetjük, milyen következményei lesznek még gazdaságilag és politikailag. Az imperialismus kíséretében látjuk a fajok problémáját, a mint ezt az erős imperialismus és jingoismus felburjánzásának idején Londonban rendezett fajcongressus legjobban illusztrálta. A fajproblema hátterében pedig felvetődik

— a mi némelyek szerint a világpolitika legnagyobb problémája — a sárga veszedelem.

A bevétel és kivétel szerepét igen érdekesen világítja meg a most folyó világháború. Ha a kivétel mindig előnyös volna, akkor az államok háborúban nem akadályoznák meg a kivételt, pedig teszik tudvalevőleg, még pedig nemcsak hadiszerekre vonatkozólag. Ha a bevétel hasznos volna minden körülmények között, akkor azt nem akadályoznák meg, pedig megakadályozzák. Sőt éppen a bevétel megakadályozására van a súly helyezve. Mert a kivétel megakadályozása csak bizonyos termelési ágakat megfoszt a nyereségtől, de azért halálosan nem sérti meg az állam érdekeit, de a bevétel megakadályozása pl. elsőrendű élelmiszerekben, halálosan érintheti az illető államot, mert nem jut a szükséges árukhoz, melyek a népesség fenntartására, élelmezésére stb. nélkülözhetlenek, a hadiszerek gyártásához szükséges cikkektől egészen eltekintve. Minthogy azonban a bevétel megfelelő kivétel nélkül lehetetlen, itt is megerősítést talál fenntebb vázolt álláspontunk.

11. Külkereskedelmi alakulások a háború után.

Az imperializmus által okozott világháború hatása jó ideig mély nyomokat fog hagyni a külkereskedelem alakulásában. Bizonyos, hogy igen erős törekvések fognak érvényesülni első sorban az egyes államok gazdasági berendezéseinek önállósítására. A háború tanulságai következtében nagyon elterjedt az az érzés, hogy egyetlen fontos termelvény tekintetében sem szabad egy államnak más államtól függni, hanem arra kell törekedni, hogy minden fontos jószág, termelvény, melyre békében vagy háborúban szüksége van, otthon állíttassék elő, a mennyire azt természeti és gazdasági körülmények teljesen ki nem zárják. Nem szenved kétséget, hogy a mennyiben a hadi iparról van szó, ez elsőrendű követelmény. De már nehezebb annak eldöntése, mi az a hadi ipar vagy termelés? A mostani háború legjobban mutatta, mily szoros összefüggésben áll háború és gazdaság. A termelésnek vagy fogyasztásnak bármily téren való megzavarása visszahat a hadi erőre. A háború alatt majdnem az egész termelés hadi termelésé válik. Minden, a mire embernek

szüksége van, arra szüksége van a katonának is, a szoros értelemben vett katonai szükségletein kívül. Tehát az emberi szükségletek egész körének a biztosítása szolgál a haderőnek, nemcsak a munitio, nemcsak az élelem, hanem a jószágok legnagyobb része. Hiszen ha az egész, az állam hadi állapotban van, akkor a rész is háborúban van. Már a munkamegosztás következménye, hogy a nemzeti termelés egészet képez, egyik a másik nélkül nem képzelhető. A katona ruhája hadi szükséglet; de ha ez hadi szükséglet, akkor természetesen a szövet is hadi szükséglet; ha a szövet, akkor a fonál is, ha a fonál, akkor a nyersanyag is, a gép is, a szerszám is, a festék is, a szóda is, a szappan is stb. Hadi szükséglet a hősapka, a kesztyű, a csokoládé, a cukor, a papír, az irón, a hordágy, a láteső, a film, a gyógyszer, a zsinag, a nyomdafesték, a kefe, szóval minden. A front mögött kicsiben jóformán az összes foglalkozásokat folytatják: bányászatot, mezőgazdaságot, sokféle ipart, kereskedelmet, fuvarozást stb., ezen foglalkozások pedig feltételeznek számtalan árucikket, melyek tehát mind a hadi szükségletek körébe esnek. Mindamellest sajnálatos volna, ha ezen tény végső következményéig érvényre törekednék. Sem az aristotelesi autarkia, sem Fichte zárt kereskedelmi állama, sem pedig holmi Thünenféle elszigetelt állam, de még List Frigyes »magában tökéletes nemzet»¹⁾ a világgazdaság mai fokán meg nem valósítható. Természetes, hogy a hadsereg számára szükséges összes cikkeknek termelése illetőleg beszerzése a lehetőségig függetlenítendő a külföldtől. Arra kell törekedni, hogy mindazon cikkek, melyek a hadsereg és a népesség fenntartására szükségesek, ezentúl lehetőleg nagy készletekben álljanak rendelkezésre. Hiszen e tekintetben még Smith Ádámra is lehet hivatkozni, a ki a szabad külkereskedelem korlátozását jogosultnak tartotta ott, a hol az ország védelme forog szóban, miért is a nemzeti lobogó fejlesztését a történetileg nevezetes hajózási törvényekkel, tehát a legerősebb protectionismussal jogosultnak tartotta. Azonban a mi a hajózásról áll, azt bátran alkalmazni sok más fontos termelési ágra, mondjuk a kenyér termelésére, a mezőgazdaságra, mert a nélkül sem lehet az ország védelmét biztosítani.

¹⁾ Nem szólva Sullyről, Colbertről, Vaubanról!

A száz év előtt Ricardo és Malthus között a gabonavámok körül folytatott vitában is Malthus az ország függetlensége érdekében követelte a mezőgazdaság védelmét. Ricardo is érinti e kérdést.¹⁾ Azt mondja, a szabad gabonabehozatal előnyeit szabatosan lehet megállapítani, hátrányai inkább vélemény dolga. A veszélyek közül — ez ép napjainkban elég érdekes — említi, hogy háború esetében a szárazföldi hatalmak egy szövetsége, vagy Anglia legnagyobb ellenségének befolyása megfoszthatná az országot a szokott ellátástól. De ezzel szemben abban találja a vigaszt, hogy ez az illető kiviteli országokat oly nyomornak tenné ki, hogy ezt semmiféle uralkodó vagy uralkodók szövetsége nem merné népére hárítani, vagy ha merné, a nép ellentállana. Napoleonnak az a törekvése, hogy megakadályozza az orosz nyersanyagok kivitelét, egyik főoka volt Ricardo szerint azon hatalmas ellentállásnak, melyet az orosz nép kifejtett talán a legnagyobb hatalom ellen, mely valaha egy nemzet elnyomására összegyűjtett.

Kétségtelen, hogy más mozzanatok is fogják a külkereskedelem kialakulását megnehezíteni. Az óriási hadi kölcsönök az országok vételerejét csökkenteni fogják és ez éreztetni fogja magát a külkereskedelem terén. Ezt csak azon államok fellendülése ellensúlyozhatja, melyek a háborúban nem vettek részt és melyek fokozott erővel élhetnek gazdasági fejlődésüknek. A népek között a háború következtében elterjedt bizalmatlanság is éreztetni fogja magát, a hitel megcsappanása, a valuta szabályozatlansága, a nemzetközi kötelékek, szervezetek meglazulása, a nemzetközi kereskedelem szerveinek tehetetlensége stb. A háború megmutatta, hogy milyen kevés tisztelettel viseltetnek egyes államok a tulajdonjog, általában a magánjog iránt, milyen precarius a kötelmi jog, a kereskedelmi, a tengeri jog, stb.

A háború különösen a mezőgazdaság tekintetében az eddigi felfogások változását fogja maga után vonni. Az elzárási merénylete a négyes szövetségnek megmutatta különösen az őstermelésnek, első sorban a mezőgazdaságnak nagy fontosságát, főleg az autarkia szempontjából.

¹⁾ Works. 382. l.

A munkabérek nagy emelkedése az ipar terén erősen fogja magát éreztetni, mi szintén kihatással lesz a külkereskedelemre.

Bizonyos jelenségek, melyek a külkereskedelemtől, az idegen államoktól való függetlenítés eredményével járnak, már a háború alatt is megállapíthatók. A háború kényszerítette a belföldi termelést sok olyan cikknek az előállítására, mely azelőtt külföldről hozatott; ezen cikkek közé tartoznak nemcsak a hadfelszerelési cikkek, hanem olyanok, melyek csak tágabb értelemben odatartoznak vagy azok közé nem tartoznak. Ezen cikkek termelését valószínűleg a háború után, béke idején is fejleszteni fogják. Az állam ezen termelési ágak érdekében bizonyára folytatni fogja megrendeléseit vagy másképen támogatja azokat és így ez irányban a függetlenítés okvetlenül be fog következni.¹⁾ A mi különösen hazánkat illeti, érdekes, hogy az új korszak Magyarország gazdaságát éppen abban a stádiumban találja, melyben mezei termelvényeivel már nem annyira keresi fel a külföldi piacokat, viszont ipari termelése erőteljesen halad az önállóság felé. Egyes cikkek tekintetében természetesen a külföldi piac, sőt még az entente államok piaca is szerepet fog játszani, bár egészben véve ezekkel a háború előtt is Magyarország közvetlen kereskedelme csekély volt, mint ezt a következő számok mutatják. Esett (1913) Magyarország

	behozatalból	kiviteléből
Szerbiára	0·5	1·0
Angliára	1·9	3·5
Belgiumra	0·3	0·2
Franciaországra	1·2	1·1
Oroszországra	0·5	0·6
Olaszországra	1·4	2·1
Összesen	5·8	8·5

¹⁾ A háború abban a tekintetben is érdekes tanulságokat nyújt, hogy miképen csökkenthetők azok a zavarok, a melyeket a külkereskedelemnek a háború által okozott megakadályozása magával hoz. A mi a csökkent bevittelt illeti, úgy e tekintetben a következő segélyező intézkedéseket látjuk: *a)* a szükségletek leszállítása; *b)* a szükségleteknek belföldi termelvényekkel való kielégítése; *c)* a szükségletek kielégítésének elhalasz-

Az egész behozatalból esik tehát azon államokra, melyekkel most harcban állunk és a melyekkel alkalmasint a béke után is alig fog teljesen helyreállani a kereskedelmi intercursus, 5-8, a kivitelünkéből 8-5%, a mi mindenesetre jelentéktelen és még ha a forgalom teljesen megszűnnék, a mi lehetetlen, ez más államokkal folytatott kereskedelem által bizonyára kipótolható.

És e kereskedelem bizonyára részben nélkülözhető is. Mire való nekünk a francia bor vagy kosmetika vagy ámitásra szolgáló gyógyszer? Ezekről könnyen lemondhatunk. A mely ipar nálunk lassabban fog megerősödni, a vegyészeti ipar, abban Németország annyira túlszárnyalta a külföldet, hogy azt még Anglia és Amerika is kénytelenek igénybe venni.

A háború mintha régi vitákra adna feleletet, mintha Ricardóval szemben Malthusnak, Smith Adammal szemben List Frigyesnek adna igazat és tényleg látjuk, hogy ez utóbbinak neve Németországban új fényben tündököl.

Azonban, ha a felsorolt tényezők a fejlődést oda irányítják, hogy az autarkia eszméje jobban érvényesüljön, van más nem kevésbé fontos mozzanat, mely a külkereskedelemre valószínűleg fejlesztőleg fog hatni. Itt első sorban szem előtt kell tartani, hogy a háború okozta óriási terheket csakis nagyobb termeléssel lehet elviselhetővé tenni, a többlettermelésnek pedig a külkereskedelem útján kell piacot teremteni.

Kétségtelen továbbá, hogy teljes elzárkózás és arra való törekvés, más államoktól teljesen függetlenné válni, nagy emberiségi érdekekkel összeütközik. Valóban beszámíthatatlan hóbort, ha egy francia nemzetgazda a gazdasági háborúnak örök időkre való folytatását hirdeti. Kétségtelen, hogy a mennyiben a mostani két hatalmi csoport a háború kö-

tása ; *d*) régi készletek felhasználása ; *e*) a belföldi termelés átalakítása és esetleg pótlózikkek termelése (ez a napoleoni szárazföldi zárlat alkalmával is történt.) A mi a csökkent kivitelt illeti, ezen a következő módon lehet segíteni : *a*) a termelés megszorítása által ; *b*) a termelés más irányba terelése által ; *c*) állami megrendelések által ; *d*) magánosok által való megrendelés, illetőleg későbbi szükségletek előleges biztosítása által ; *e*) a béke idejére készletek gyűjtése, raktározása által. Ezen módzatok egy része a mostani háború alatt is üdvösen felhasználtatott és ez jelentékenyen csökkentette is a külkereskedelem megakadásával járó bajokat.

vetkeztében a megkötött béke után is hosszú ideig egymással szemben elkülönítésre törekednék, úgy másfelől a csoporton belül, a szövetséges államok gazdaságilag bensőbb szövetségeket fognak alkotni, mely feladat megoldása már erősen foglalkoztatja a szellemeket.

A mi gazdasági politikáinknak is legfontosabb problémája a szövetséges államoknak és különösen Ausztria—Magyarország—Németország jövőbeli kereskedelmi politikájának helyes megállapítása mint következménye a helyzetnek és mint a jövő követelménye. E három államnak a háborúban kipróbált politikai szövetsége alapján remélhető, hogy a szövetség kereskedelmi politikája új korszakot nyit meg előttünk, melyben a mi gazdaságunk nagyobb feladatok, nagyobb célok szolgálatába fog lépni és hazánk népe a gazdasági élet egy magasabb fokára emelkedvén, megszűnik az a szomorú helyzet, hogy dolgos népének egy része szegénységben él, egy része pedig egyenesen kénytelen hazájából kivándorolni.¹⁾

Látjuk az előrebocsátottakból, hogy a világháborúnak jelentékeny befolyása lesz a világkereskedelem alakulására. Az elmélet számára pedig azt a következtetést kell levonni, hogy a gazdasági tényezők magukban véve nem egyedül döntők¹⁾ és hogy a külkereskedelmi jelenségek magyarázatánál más tényezőket is kell figyelembe venni. E tényezők közé tartoznak imponderabiliák, mint a népek szokásai, hajlamai, vonzalmi stb., mint azt fentebb egy jellemző példával kimutattuk. Elsősorban pedig tartozik e tényezők közé a politikai élet, főleg napjainkban, midőn a nemzeti gazdaság, a nemzeti jólét elsőrangú politicum. A külkereskedelem a politikai világerők von-

¹⁾ »Ama siker után, melyet különböző amerikai iparágak a költséges termelés daczára a világpiacra elértek, el kell fogadni, hogy az ár a versenynek nem egyedül döntő tényezője. Inkább az szükség, hogy a vevő szükségletét, ízlését és kívánságát tekintettel minőségre, stílusra, alakra, színre, kiállításra stb. tanulmányozhassák és a legjobban kielégítsék, hogy csak azt kínálják és szállítsák, a mi neki tetszik és a mit használhat és őt előzékenységgel és a nyújtottnak czélszerűsége és tökéletessége, valamint hibátlan és megbízható üzletvezetés által lebilincseljék.« (Klein, Amerika u. der europäische Krieg, Neue Freie Presse 1915 október 10.)

zódásának és taszításának van alávetve, diplomatiái és háborús actiók nagy befolyást gyakorolnak. Hajdanta a velencei diplomatia a híres relazionik tanúsága szerint külkereskedelmi actiókkal volt elfoglalva; az angol diplomatia is évszázadok óta az egész világon külkereskedelmi actiókon dolgozik. Egy Bismarck és egy Moltke, a diplomatia és a kard, új irányokat szabnak a világkereskedelemnek és kizökkentik évszázadokon át megszokott medréből. A mostani világháború is hasonló következményekkel fog járni. Nagy változások előestéjén állunk és balgaság az ellenkzöt állítani.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
1. A nemzetközi kereskedelem fogalma és természete	3
2. A comparativ termelési költségek elmélete.....	16
3. A comparativ termelési költségek elméletének bírálata	34
4. Nemzetközi kereskedelem és áralakulás	39
5. A nemzetközi kereskedelem és a nemesérczforgalom	47
6. A nemzetközi mérlegek	56
7. A nemzetközi kereskedelem és a jövedelemeloszlás	58
8. A nemzetközi kereskedelem és a belkereskedelem összefüggése..	60
9. A nemzetközi kereskedelem előnyei	61
10. Bevitel és kivitel	65
11. Külkereskedelmi alakulások a háború után	67